

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЕСТЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ БІОЛОГІЇ.....	7
1.1. Теоретико-методологічні засади системи естетичного виховання у загальноосвітній школі.....	7
1.2. Естетичне виховання у структурі цілей виховання учнів старшого шкільного віку.....	17
1.3. Декоративні властивості рослин як засіб естетичного виховання.....	28
Висновки до розділу 1.....	34
РОЗДІЛ 2. ОБ'ЄКТ ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	35
2.1. Об'єкт та предмет дослідження.....	35
2.2. Методики дослідження.....	36
Висновки до розділу 2.....	40
РОЗДІЛ 3. ЕФЕКТИВНІ МЕТОДИ ТА ПРИЙОМИ ЕСТЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ СТАРШОЇ ШКОЛИ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ДЕКОРАТИВНИХ ВЛАСТИВОСТЕЙ ДЕРЕВНИХ ТА ЧАГАРНИКОВИХ РОСЛИН ПАРКУ.....	41
3.1. Естетичне виховання в практиці роботи вчителів біології.....	41
3.2. Декоративні властивості деревних та чагарникових видів рослин парку.....	56
3.3. Методичні прийоми естетичного виховання у процесі вивчення декоративних властивостей деревних та чагарникових рослин парку.....	62
Висновки до розділу 3.....	72
ВИСНОВКИ.....	73
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	76
ДОДАТКИ.....	83

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сьогодні, коли людство стоїть на порозі дивовижних винаходів і відкриттів у різних сферах життя, важливо не загубитися у шаленому вирі подій, у комп'ютерній віртуальній реальності важливо залишатися справжньою людиною. Тому перед освітою постало завдання максимально гуманізувати навчально-виховний процес і виховати гармонійно розвинену і морально зрілу особистість, здатну творити цивілізацію Добра і Любові, Розуму, Краси, Творчості та високої Духовності.

Національна система виховання постійно відтворює і поглиблює емоційно-естетичний, художньо-творчий, моральний та інтелектуальний компоненти свідомості народу, створює умови для розвитку і розквіту природних задатків і талантів кожного громадянина України, формування духовного потенціалу — найвищої цінності нації, держави. Національне виховання реалізує глибоке і всебічне пізнання рідного народу, його історії, культури, духовності і на цій основі – пізнання кожним учнем, вихованцем самого себе як індивідуальності і як частки своєї нації, а через неї всього людства, організацію самонавчання і самовиховання, найефективніших шляхів розвитку і самовдосконалення особистості.

В останні роки увага приділяється питанням теорії та практики естетичного виховання як найважливішого способу формування ставлення до дійсності, як засобу морального та духовного виховання, тобто як засобу формування всебічного, розвиненої особистості.

Питання естетичного виховання особистості набуває особливого значення у сучасному суспільному розвитку, коли загострюються соціальні протиріччя, втрачаються загальнолюдські цінності та життєві ідеали, відбувається рецидив аморальної поведінки молоді. Естетичне виховання має сприяти формуванню творчої та активної особистості, здатної повною мірою сприймати красу, гармонію, досконалість у житті, природі, мистецтві, житті та творчості відповідно до законів краси.

Українська педагогічна наука та педагогічна практика, вивчаючи новітні досягнення сучасної педагогічної теорії, прагнуть підготувати підростаюче покоління українців до життя в нових соціальних умовах та розвивати в них волю та бажання активно впливати на утвердження нових суспільних ідеалів і духовних цінностей, формування художньо-естетичної культури. Провідним напрямом сучасної освіти є залучення молоді до естетичного досвіду людства, до творчої діяльності, яка є основою естетичного розвитку людини. У цьому контексті важливо зрозуміти специфіку естетичного виховання та естетичної діяльності учнів, а також основні теоретичні засади формування естетичної культури особистості.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Результати аналізу наукових досліджень із проблеми естетичного виховання дозволили зробити висновок, що ця проблема була і є предметом вітчизняних та зарубіжних історичних, філософських, психолого-педагогічних та історичних наук. Теоретичні засади естетичного виховання як соціокультурного феномену закладено у роботах І. Беха, О. Бойки, М. Євтуха, С. Гончаренка, О. Ростовського, О. Савченка, О. Сухомлинської та інших. Багато вчених (В. Верховинець, С. Мирапольський, В. Сухомлинський та ін.) займалися проблемою естетичного виховання учнів [25, 76, 78].

Проблема естетичного виховання докладно розглянута також у наукових працях Г. Бурдова, Б. Лихачова, А. Карасика, Н. Петрової та інших [15, 52, 42, 69]. Однак протягом останніх двох десятиліть ця проблема залишалася недостатньо дослідженою. Існує протиріччя між вимогами нової соціокультурної ситуації до естетичного розвитку випускників та реаліями шкільного життя, які багато в чому залежать від розвитку системи естетичного виховання.

Мета дослідження полягає у вивченні та теоретичному обґрунтуванні ефективних методів та прийомів естетичного виховання учнів старшої школи у процесі вивчення декоративних властивостей деревних та чагарникових рослин парку.

Для досягнення мети дослідження розв'язувалися наступні **завдання**:

1. Проаналізувати різноманітні наукові підходи до проблеми естетичного виховання.
2. Охарактеризувати естетичне виховання у структурі цілей виховання учнів старшого шкільного віку.
3. Теоретично обґрунтувати педагогічні умови естетичного виховання учнів старшої школи у процесі вивчення декоративних властивостей деревних та чагарникових рослин парку та перевірити їх ефективність.
4. Провести комплексне дослідження декоративних властивостей деревних та чагарникових рослин парку ім. Савицького з метою визначення їх естетичного потенціалу для естетичного виховання учнів.
5. Проаналізувати вплив зовнішнього вигляду, кольору, форми та текстури крон, листя, квітів та плодів на створення природного естетичного середовища та формування почуття прекрасного серед учнів.
6. Розробити методичні матеріали для використання вивчених декоративних властивостей деревних та чагарникових рослин парку ім. Савицького у контексті естетичного виховання школярів.

Об'єкт дослідження – процес естетичного виховання учнів на уроках біології.

Предмет дослідження – педагогічні умови естетичного виховання учнів старшої школи у процесі вивчення декоративних властивостей деревних та чагарникових рослин парку.

Для вирішення поставлених цілей та завдань було використано ряд **методів дослідження**:

- *теоретичні*: аналіз психолого-педагогічної та науково-методичної літератури, що забезпечує розгляд загальнотеоретичних питань, пов'язаних із проблемою дослідження; узагальнення досвіду роботи у досліджуваному напрямку, порівняння, систематизація, моделювання

змісту, організаційних форм та методів навчання; узагальнення отриманих результатів дослідження з метою обґрунтування сутності явища, що вивчається;

- *емпіричні*: діагностика (усне опитування, бесіда, інтерв'ю);
- *праксиметричні* (аналіз досвіду навчання та результатів діяльності), які використовуються для організації та систематизації матеріалів дослідження.
- *геоботанічні*: маршрутний метод, анатомо-морфологічний метод.

Теоретична значущість дослідження. У ході роботи роз'яснено основні категоріальні поняття проблеми дослідження; обґрунтовано педагогічні умови естетичного виховання учнів старшої школи у процесі вивчення декоративних властивостей деревних та чагарникових рослин парку та перевірено їх ефективність.

Практична значущість дослідження полягає в тому, що основний зміст роботи доповнює знання та може слугувати науковій розробці досліджуваної проблеми, а також сприяє її використанню при розробці методичних рекомендацій у контексті проблеми дослідження. Матеріал дослідження можна використовувати в процесі організації освітнього процесу у закладах загальної середньої освіти.

Структура та обсяг магістерської роботи. Робота містить вступ, три розділи, вісім підрозділів, висновки до кожного розділу, загальні висновки, список використаних джерел та додатки. Загальний обсяг магістерської роботи складає 75 сторінок комп'ютерного тексту. Список використаних джерел налічує 81 найменування.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЕСТЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ БІОЛОГІЇ

1.1. Теоретико-методологічні засади системи естетичного виховання у загальноосвітній школі

Коли ми говоримо про виховання, ми завжди уявляємо собі мету, якої прагнемо і з якою пов'язуємо вибір засобів і методів виховного впливу. Мета як компонент виховання має центральне значення, є відправною точкою теорії та практики виховання, безпосередньо впливає на всіх учасників цього процесу, визначає основні напрямки виховної роботи в різних освітніх та виховних системах, вона визначає принципи, зміст, організацію, методи та форми виховної роботи і т. д. [81, с. 34].

Мета виховання – з одного боку, наблизити його до вчителів та ближче до учнів; по-друге, воно має збагачувати їх моральними ідеями та поняттями; по-третє, це формує в учнів бажані інструкції та переконання. по-четверте, розвиває в них позитивні якості та властивості; по-п'яте, послаблює та усуває негативні поведінкові стереотипи; по-шосте, надає виховний вплив на соціальне середовище [65, с. 50].

Проблема визначення мети естетичного виховання, засобів та засобів її досягнення завжди стояла надзвичайно гостро. Наприклад, у післяреволюційні роки метою естетичного виховання було формування цілісної, активної та всебічно розвиненої особистості.

Естетичне виховання гармонізує та розвиває всі духовні здібності людини, необхідні у різних галузях творчості. Це пов'язане і з моральним вихованням, оскільки краса є особливим регулятором міжособистісних відносин. Тому мета естетичного виховання – людина, яка розкрила себе у всій повноті своєї істоти, гармонійна, універсальна особистість.

Мета естетичного виховання може бути відокремлена від цілей інших процесів розвитку особистості, оскільки естетичне виховання є обов'язковою складовою функціонування всіх духовних багатств людини. Естетичне виховання втрачає перспективу поза системою соціального виховання.

Центральною та внутрішньою рушійною силою естетичного виховання є суспільний ідеал [65, с. 51].

Мета естетичного виховання має суб'єктивно-активний характер, оскільки за своєю суттю воно засноване на встановленні цілей та принципів організації всього освітнього процесу. Причини керівництва естетичним вихованням об'єктивні, оскільки залежить від конкретних історичних реалій. Багатьох учених цікавило питання, як слід сприймати естетичне виховання – як допомогу у вирішенні, наприклад, пізнавальних, моральних і політичних завдань, чи як самоціль, наприклад, як формування конкретних естетичних особливостей якостей суб'єкта.

У 1970-ті роки деякі автори вважали, що естетичне виховання має бути спрямоване на формування чуттєво-емоційної сфери, що, у свою чергу, сприятиме закріпленню знань та трансформації їх у переконання. Інші бачили головну мету естетичного виховання у розвитку уяви та інтуїції, необхідні у творчому процесі [57, с. 7].

Мета та завдання естетичного виховання вимагають особливої уваги. Мета естетичного виховання – навчити учнів бачити, відчувати, розуміти та створювати красу у повсякденному житті. Мета естетичного виховання визначається також у формуванні морального та естетичного ідеалу. Формування здатності бачити, розуміти та творити красу визначається природою морально-естетичного ідеалу і є першим завданням естетичного виховання [47, с.58].

Досягнення мети естетичного виховання необхідно вирішити певні завдання з допомогою розробленої концепції. Чимало діячів вважали, що складні проблеми розвитку особистості можна вирішити за допомогою мистецтва. Поєднання мети та засобів виховання можливе лише на основі конкретних філософських уявлень про сутність людини та її взаємовідносини з суспільством. Наприклад, відомий теоретик та практик О. Киричук (2015) та його послідовники вважали за мету естетичного виховання «розкриття творчого потенціалу», «формування творчої особистості» [44, с.49].

З огляду на певні настанови О. Киричук (2015) вважає, що мистецтво як засіб естетичного виховання має безпосередньо вести до головної мети – формування нової людини. Ця освітня система мала подвійну мету. З одного боку, естетичне виховання пов'язані з художнім освітою, а художнє виховання із життям. Заміна естетичного виховання художнім перетворює людину з творця на декоратора життя. У свою чергу, пропонуючи поєднати мистецтво з життям так, щоб саме життя стало «художнім полотном», О. Киричук (2015) дійшов висновку, що існує вид праці, який не слід поєднувати з мистецтвом – реміснича праця. Така творчість сама по собі має художній характер, тому що тільки в ній людина досягає цілісності і в ній розкривається людська природа [44, с. 50].

Естетичним вихованням та методикою його здійснення займалися такі педагоги, як Б. Лихачов (2017), Д. Джола (2015), В. Максимова (2009) та інші [52, 35, 54]. Кінцеву мету естетичного виховання вони вбачають у рівні формування естетичної культури особистості школяра. Таким чином, естетичне виховання слід розглядати цілісно, оскільки воно дуже тісно пов'язане з моральним, професійним, розумовим і фізичним вихованням. Мета естетичного виховання (зрештою мета соціального розвитку) – людина, яка розкрила себе у всій повноті своєї істоти, гармонійна, універсальна особистість [54, с. 10].

На думку В. Максимової (2009), «кінцева мета естетичного виховання – це гармонійна людина, всебічно розвинена, освічена, прогресивна, високоморальна особистість, яка має працездатність, прагнення творити добро, що розуміє красу життя» [54]. Ця мета також відображає специфіку естетичного виховання як невід'ємну частину всього освітнього процесу.

І. Олійник (2019) вважає метою естетичного виховання «служіння істині, добру та красі» [65, с.112]. В. Шацька (2004) ставить таку мету естетичного виховання: «Естетичне виховання служить розвитку в учнів вміння зберігати активне естетичне ставлення до творів мистецтва, і навіть стимулює активну участь у створенні прекрасного в мистецтві, праці, в творчості за законами краси». З визначення слідує, що автор відводить важливе місце мистецтву в естетичному вихованні [80, с. 134].

Метою національного виховання є система освітніх завдань, спільних не тільки для всіх навчальних закладів, а й для всього суспільства, що забезпечують високу мистецько-естетичну культуру, а також розвиток естетичних потреб та почуттів [45, с. 160].

Загальна мета матеріалізується в основних завданнях, що поєднують у собі виховний та розвиваючий аспекти:

- ✓ збагачення емоційно-естетичних переживань, формування культури почуттів, розвиток загальних та художніх здібностей, художньо-образного мислення, універсальних якостей творчої особистості;
- ✓ виховувати в учнів естетичне ставлення до дійсності та мистецтва, ціннісні світогляди та художні напрями, розуміння зв'язку мистецтва з природним та матеріальним середовищем, діяльністю людини, особливо сучасними технологіями та засобами масової інформації;
- ✓ розвиток умінь сприймати та розуміти витвори мистецтва, виражати особисте ставлення до них, аргументувати власні думки та оцінки;
- ✓ розширення та збагачення художньо-естетичного досвіду, удосконалення навичок та умінь художньої творчості у практичній діяльності, формування художніх компетенцій – уміння розпоряджатися отриманими знаннями та художніми навичками, прагнення використати досвід, накопичений у самостійній діяльності, у дусі власних духовних та світоглядних позицій кожної людини;
- ✓ формування системи знань та уявлень про сутність, види та жанри мистецтва, особливості художньо-образотворчої мови мистецтв – музичної, образотворчої, хореографічної, театральної, холстової;
- ✓ формування художніх інтересів, смаків, морально-естетичних ідеалів, потреб у художньо-творчій самореалізації та духовно-естетичному самовдосконаленні залежно від індивідуальних можливостей та віку розвитку, формування художньої самоосвіти та самовиховання [45, с. 161-162].

А. Карасик (2015) основним завданням естетичного виховання учнів вважає формування художньо-естетичної культури, розвиток творчих здібностей та вміння естетично керувати дійсністю [42]. Ці завдання розділені на такі області:

- ✓ по-перше, створення необхідного запасу елементарних знань та естетичних вражень, без яких не може виникнути потяг та інтерес до естетично значущих предметів та явищ;
- ✓ по-друге, виховання на основі отриманих знань та розвиток навичок художньо-естетичного сприйняття соціально-психологічних властивостей людини, які забезпечують можливість відчувати емоції та оцінювати естетичні предмети та явища;
- ✓ по-третє, формування естетичних творчих здібностей, тобто виховання та розвиток тих особливостей та здібностей, які роблять людину активним творцем. Люди вчаться повністю розуміти красу лише тоді, коли самі створюють прекрасне у мистецтві, на роботі, у повсякденному житті. Все це спрямовано формування художньо-естетичної культури [42, с.2].

Серед завдань естетичного виховання І. Зязюн (2008) виділяє:

- ✓ формування естетичних поглядів та смаків, уміння створювати красу; розвиток творчих здібностей;
- ✓ виховання гуманістичних цінностей, інтересів та життєлюбності у різних його проявах [39, с. 21].

Д. Джола (2015) писала, що естетичне виховання ставить собі такі завдання:

- 1) учити учнів помічати, розуміти та любити красу життя, дійсності, природи, побуту, людської праці, суспільних подій, доступних особистості, дій людей;
- 2) виховання в учнів прагнення брати активну участь у створенні краси життя в міру своїх здібностей;
- 3) вчити учня бачити, розуміти і любити доступні для його віку твори мистецтва, виражені в різних формах художньої творчості (поезія, література, музика, пісня, живопис тощо);

- 4) вчити учнів активно і все більш якісно самовиражатися в різних сферах мистецтва (спів, танці, читання віршів, розповідання історій, а також творча діяльність, творчі ігри, розповідання, малювання, скульптура, конструювання) [35, с. 116].

Д. Ліхачов (2017) наголошує на таких завданнях естетичного виховання [52]:

1. Створення певного запасу елементарних знань і естетичних вражень, без яких не може бути потягу чи інтересу до естетично значущих предметів і подій.

Суть цієї роботи полягає в тому, щоб зібрати різні звуки, кольори та художні враження. Учитель за заданими параметрами має вміло підібрати предмети та явища, які відповідають уявленню про красу. Це створює чуттєвий та емоційний досвід. Також потрібні певні знання про природу, себе та художні цінності. Знання є основою для формування широких інтересів, потреб і здібностей, які виражаються в тому, що оволоділа ними людина в повсякденному житті поводить як естетично творча особистість [52, с.211].

2. Виховання на основі набутих знань і розвитку художньо-естетичного сприйняття соціально-психологічних особливостей особистості, що надає їй здатності емоційно переживати та оцінювати предмети та події, що мають естетичне значення.
3. Формувати в кожній людині творчі естетичні здібності. Учень повинен не тільки знати, що таке прекрасне, але й активно брати участь у створенні краси в мистецтві, житті, повсякденному житті, поведінці та стосунках. Людина вчиться повноцінно розуміти красу лише тоді, коли бере участь у її творчому вияві в мистецтві, праці, житті [52, с. 212].

Отже, для досягнення мети естетичного виховання необхідно вирішити кілька завдань:

1. *Формування художньо-естетичних потреб.* Для цього естетичне виховання учнів у школі має будуватися таким чином, щоб практичне зіткнення з красою викликало в учнів інтерес і породжувало внутрішні

конфлікти між новими естетичними потребами та існуючими естетичними рівнями розвитку особистості.

2. *Розвиток естетичного сприйняття.* Помічаючи красу навколишнього, в учнів розвиваються почуття, емоції та естетичні переживання. Виконанню цього завдання сприяє формування в учнів оцінного ставлення до мистецтва, явищ природи, суспільства, повсякденного життя, поведінки людини. Спираючись на уявлення про прекрасне, благородне, трагічне, комічне, засноване на естетичних почуттях, учні вчаться розрізняти й позитивно оцінювати все, що сумісне з життям суспільства, а також вчаться засуджувати негативні явища. Естетичне почуття — найскладніший вид духовного переживання, найбільше людське почуття. Люди стикаються з художніми цінностями через естетичне почуття. Естетичне почуття виступає, з одного боку, як естетичне переживання (задоволення від спілкування, зустрічі з красою, велич, захопленість у сприйнятті краси), а з іншого боку, як здатність людини відчувати естетичне враження.

Естетичне почуття учня – це тип досвіду, який учень має, коли він або вона помічає красу природи, твори мистецтва, красу людського тіла та красу міжособистісних стосунків. Це відчуття допомагає учням зрозуміти світ і мистецтво, стимулює творчу активність [44, с. 49].

Різниця між звичайними почуттями та естетичними почуттями полягає в тому, що останнє розв'язується дуже інтенсивною образною діяльністю, оскільки художні почуття несуть із собою «інтелектуальні почуття». Це визначення стосується саме естетичних почуттів, які викликає не тільки мистецтво, а всі естетичні явища [40, с. 9].

На думку О. Давидюка (2017), естетичне почуття – це емоційне переживання людиною свого естетичного ставлення до дійсності. Естетичні почуття пов'язані з минулим досвідом людини, з її знаннями про світ, які об'єктивно присутні в судженнях і смаках і водночас здатні викликати творчу

уяву і фантазію. Естетичне почуття є постійною рисою особистості та її важливою характеристикою [31, с. 4].

Естетичне почуття не є вродженим. Воно походить від культурного способу життя та соціального середовища і формуються протягом перших трьох-чотирьох років життя. Естетичне почуття формує кожен прояв духовної діяльності та переживання людини. Вона збагачує і урізноманітнює внутрішній світ особистості, її духовні прагнення. Розвинуті естетичні почуття дозволяють орієнтуватися в естетичних властивостях природних об'єктів і соціального середовища, а отже, ведуть до ефективнішого виконання таких функцій Я-образу, як конструктивна, регулятивна, прогнозно-оціночна [44, с. 49].

Під естетичним почуттям О. Глузман (2018) розуміє відчуття гармонії краси, кольору, звуку, руху і форми природних явищ. Гармонійний зв'язок, ритм, симетрія, пропорції між цілим об'єктом і його частинами створює відчуття радості, яка глибоко відчувається і очищає душу. Ці почуття викликає мистецтво [23].

Своє становище в матеріальному світі людина утверджує через почуття. Залежно від рівня загальної та художньої культури люди по-різному ставляться до краси. Одні глибоко сприймають гармонійні ритми, перетворення і взаємоперетворення кольорів, звуків, форм і рухів, а інші не відчувають цієї гармонії і захоплюються грубими, різкими звуками, хаотичними рухами і випадковими поєднаннями кольорів [23, с. 51].

Під естетичним почуттям людини Г. Бурдов (2016) розуміє ступінь і рівень контролю над собою та своїм оточенням. Естетичне почуття, однак, формує межі звичайних міжособистісних стосунків і тому служить мірилом універсальності та подібності особистості. Інтелектуальний чи емоційний розвиток особистості не може бути повноцінним, якщо вона не розвинена естетично. Естетичні почуття становлять бажання і розум людини, яка має здатність бачити, переживати і створювати красу [15, с. 12].

Естетичне почуття є основою естетичного усвідомлення, на якій розвиваються інші складні елементи естетичного усвідомлення світу. Отже,

естетичні почуття сприяють формуванню певних рис особистості, активно беруть участь у її соціально-естетичному формуванні та відіграють важливу роль у саморегуляції психологічних функцій організму.

3. *Розвиток понять, ідей, перспектив, суджень, оцінок і естетичного смаку.*

Необхідно постійно збагачувати знання та уявлення учнів і заохочувати їх висловлювати власне ставлення до подій і предметів [52, с. 213].

Естетичний смак учнів не є вродженою якістю. Його не можна звести до психофізіологічної реакції. Це соціально-духовна характеристика людини, яка, як і багато інших соціальних характеристик, формується в процесі її виховання. Естетичний смак – це судження, що ґрунтується на цілій системі естетичних ідеалів і естетичних цінностей: прекрасне, піднесене, гармонійне, вишукане, трагічне, комічне. Естетичний смак є своєрідним регулятором естетичного ставлення школяра до дійсності, критерієм його діяльності, пов'язаної з естетичним розвитком і мірою впливу естетичних цінностей і предметів на особистість. Розвиваючи смак, учні навчаються оцінювати події та предмети як прекрасні чи потворні, гармонійні чи непокєднувані, благородні чи елементарні. Це допомагає людині вибрати та оточити себе речами та предметами, які викликають стан комфорту, ейфорії, задоволення тощо. Смак – це вміння застосовувати естетичний засіб до всього: до творів мистецтва й естетичних предметів, до зовнішнього вигляду людини, одягу, поведінки та манер у культурі спілкування.

4. *Розвивати в учнів естетичне ставлення до дійсності, вчити їх не тільки помічати, цінувати й цінувати красу, а й берегти її в повсякденному житті.* Естетика поведінки учнів має поширюватися на всі сторони життя та стимулювати спілкування з оточуючими. Необхідно розвивати бажання і вміння творити красу в житті.

5. *Розвиток творчих естетичних здібностей.* Естетичне виховання поєднує і розвиває художньо-естетичні здібності особистості, необхідні в різних сферах творчості, активізує розвиток впевненості в собі, сприяє формуванню соціальної позиції, що ґрунтується на гуманістичних

цінностях; координує сенсорну та комунікативну сфери; знижує інтенсивність реакції на стресові фактори в учнів з підвищеною чутливістю та контролює їх поведінку; розширює можливості спільної творчої діяльності та спілкування; виконують компенсаторні функції.

Таким чином, естетичне виховання – це розвиток здатності всебічно оцінювати і розуміти красу мистецтва і дійсності. Воно передбачає розвиток системи художніх концепцій, поглядів і переконань і дає задоволення тим, що справді має естетичну цінність. Разом з тим естетичне виховання розвиває в учнів бажання, прагнення і вміння вносити елементи прекрасного в усі сфери життя, боротися з усім потворним, огидним і сильно виражати себе в мистецтві. На кожному уроці вчитель повинен демонструвати дії, які ведуть учнів до краси, добра і вічного

Таким чином, аналіз різноманітних наукових літературних джерел в контексті проблеми дослідження дозволяє зробити висновок, що на сьогодні немає єдиного підходу до визначення цілей і завдань естетичного виховання підростаючого покоління. Це змушує детально розглянути це питання. Бо від правильно поставлених цілей і завдань залежать позитивні результати естетичного виховання учнів.

1.2. Естетичне виховання у структурі цілей виховання учнів старшого шкільного віку

На сучасному етапі становлення української держави головним завданням освіти є формування всебічно розвиненої та творчої особистості. Справжнім багатством будь-якої країни є її люди, творча особистість із впевненістю у собі, прагненням до краси та самовираження, свідомим ставленням до навколишнього середовища та різноманітних форм суспільного життя.

Останнім часом значно зріс інтерес до теорії та практики естетичного виховання як основного засобу розвитку духовно багатой та всебічно розвиненої особистості.

Метою естетичного виховання є формування в учня здатності сприймати красу в навколишньому середовищі та мистецтві, розвиток естетичних почуттів, судження, смаку, умінь, творчих здібностей, потреби брати участь у створенні краси в житті та потреби брати участь у художній творчості [44, с. 49].

Естетичне виховання є одним із найефективніших шляхів «олюднення» цивілізації в сучасному світі, що ґрунтується на інтеграції принципів справжньої гуманності у взаємини між людьми, забезпечує розвиток індивідуальних здібностей і талантів молоді, створення умов для всебічного творчого розвитку та саморозвитку особистості.

У навчальних закладах естетичне виховання є частиною навчально-виховного процесу, який підтримується і враховується вивченням усіх навчальних предметів під час навчання.

Сьогодні зміст і методи естетичного виховання потребують докорінного вдосконалення. Кожен учитель має прищеплювати естетичну і художню культуру, щоб естетичне виховання як предмет педагогічного виховання стало необхідним і універсальним предметом виховання. При цьому вчитель має враховувати той факт, що сприйняття одних естетичних факторів зумовлює сприйняття інших, завдяки чому різноманітні елементи впливу взаємозбагачуються [24, с. 225].

У працях В. Сухомлинського (1977) та Б. Лихачова (2017) підкреслювалося, що естетичне виховання включає мистецтво, природу, суспільну дійсність, а також науку і працю [78, 52]. На думку В. Сухомлинського, естетичне виховання посідає дуже важливе місце в системі виховної роботи і тісно пов'язане з усіма сферами духовного життя особистості й колективу [78, с. 412].

Естетичне виховання – це система взаємодії, спрямована на розвиток і вдосконалення здатності особистості сприймати, переживати, оцінювати та відтворювати красу в житті та мистецтві. Справжнє завдання естетичного виховання – зробити естетичний зміст і смак частиною всієї людської діяльності. Отже, естетичне виховання може корегувати загальний розвиток особистості. При цьому кінцевою метою всього виховного процесу є формування в людині творчого і по суті естетичного ставлення до всіх видів діяльності її життя. Завдяки такому вихованню людина отримує реальну можливість відповідно до своїх здібностей брати участь у житті суспільства. Таким чином, естетична здатність до творчості є найвищим виявом багатства людської особистості, природної сутності людини. Метою естетичного виховання є формування нової людини [81, с. 155].

Завдяки спільним зусиллям учителів-естетиків, психологів і педагогів створено перші передумови та методичні принципи, на яких має будуватися система естетичного виховання в школі. Серед основних методичних умов теорії естетичного виховання – необхідність цілеспрямованого виховного впливу на учня. У процесі естетичного виховання в учнів формується ставлення до краси навколишнього світу, рідного краю, самого себе. Крім того, естетичне виховання формує учня не лише як особистість, а й як естетичну чуттєву людину, здатну помічати красу навколо себе. Важливою стороною естетичного виховання є краса наукового пізнання світу.

Естетика науки надихає людей цінувати гармонію Всесвіту, бачити більше про навколишній світ і перевіряти свої навички. Той, хто відчуває і розуміє естетику науки, намагається логічно і лаконічно вирішувати пізнавальні

проблеми, мислити системно і сміливо, шукати нові і несподівані шляхи. Це збагачує особистий досвід навчання, тренує розум і розвиває креативність.

Сьогодні естетичне виховання прогресує важливу роль у процесі розвитку особистості. Люди часто взаємодіють із мистецтвом та естетичними аспектами життя (робота, ставлення, соціальне середовище, поведінка, повсякденне життя, природа). Реальними причинами суспільно корисної діяльності стають естетичні явища; вони повідомлення ставлення людей до дійсності. Все це потребує чіткого визначення сутності естетичного виховання та його зв'язку з іншими сторонами життя [81, с. 156].

Найважливішим завданням естетичного виховання в школі є формування і розвиток естетичного сприйняття, яке є основою естетичного почуття. Розвиток умінь порівнювати, розрізняти й оцінювати естетичне значення предметів і явищ формує певну ефективність естетичного почуття. Іншою функцією школи є закріплення учнями основних наукових та естетичних знань з метою розвитку в кожному учні стійкого інтересу до краси життя, на мистецтво, виховання стійкого інтересу до прояву прекрасного, необхідності набуття художніх знань про нього. Щоб людина цінувала мистецтво, вона повинна бути художньо освіченою і бути творцем прекрасного [65, с. 46].

Щоб повною мірою щось оцінити і зрозуміти, необхідно дещо знати, мати естетичні поняття і систему знань, ідеалів, поглядів і переконань, які складають основу естетичних духовних цінностей. Естетичне виховання включає також розвиток прагнення привносити у своє життя елементи прекрасного. Для естетичного сприйняття потрібен хороший слух і зір, і не тільки слух і зір, а вміння чути і бачити. Для цього необхідно вміти розрізняти й розуміти засоби художньої виразності, мову мистецтва, створені за їх допомогою художні образи та зміст художніх творів; відчувати емоції, особистий сенс, що передані митцем; спостерігати і захищати прекрасне, різнобарвне, гармонійне у природі та житті.

Естетичне ставлення до життя визначає такі схильності особистості: бачення, розуміння, розвиток, створення краси і гармонії в праці, пізнання, ставлення до природи, до людей, до себе; потреба в повному вияві естетичного

змісту життя, розвитку естетичних почуттів; естетична діяльність як найважливіший компонент будь-якої діяльності, загальна естетизація життя як вияв високої духовної культури, художня творчість у різноманітних формах тощо.

Система естетичного виховання учнів має функціонувати у взаємодії всіх елементів:

- ✓ по-перше, естетичне виховання, як частина загального процесу формування особистості, нерозривно пов'язане з іншими напрямками виховання молоді. Лише при глобальному підході естетичне виховання буде ефективним і результативним;
- ✓ по-друге, естетичне виховання має бути спрямоване на формування світогляду молодої людини. Ця функція реалізується через розвиток психічної та емоційної сфери особистості;
- ✓ по-третє, естетичне виховання охоплює всі основні сфери діяльності учнівської молоді, такі як праця, побут, поведінка, технічна та художня творчість, спілкування з мистецтвом, спортом тощо.
- ✓ по-четверте, естетичне виховання викликає у молодої людини прагнення до самовиховання, зокрема, морального самовдосконалення, розвитку духовних потреб [77, с. 102].

Виховання естетичного ставлення до природи передбачає формування в учнів естетичного сприйняття, оцінок і суджень, смаку та ідеалу, що сприяє розвиненості сприйнятливості до краси й виразності об'єктивних природних явищ, а також розумінню цінності, унікальності кожного з них. Особлива роль у цьому процесі належить мистецтву, яке у своїх жанрах і образах відображає різноманіття відносин найбільш тонкими та впливовими засобами. Під впливом естетичного ставлення до явищ природи в учнів розвивається художнє мислення, формуються естетичні судження, тобто виховуються манери, звички, смаки. Здатність до естетичного бачення світу значною мірою залежить від глибини й емоційності викладу знань, які учні здобувають на уроках і під час позакласної роботи [48, с. 25].

У процесі занять, під час проведення екскурсій, підготовки і проведення свят враховується естетичний компонент виховного процесу, в учнів формується естетичний смак.

Навчально-пізнавальна діяльність містить великий запас естетичної інформації і це створює сприятливі умови для естетичного виховання учнів засобами усіх навчальних дисциплін. Навчання прекрасного можна здійснювати не лише у процесі занять літературою, музикою, образотворчим мистецтвом, а й на уроках математики, трудового навчання, предметів *природничого циклу* тощо, оскільки кожен навчальний предмет має власне "естетичне поле", яке необхідно уміло активізувати та розкрити перед учнями [39, с. 22].

Термін «естетичне поле» використовується для опису потенційних естетичних властивостей об'єкта. Оскільки всі освітні процеси мають естетичні характеристики, доцільно використовувати універсальну категорію «естетичне поле» (для внесення естетичної складової до кожного навчального предмета). Активізація «естетичного поля» освітньої галузі одночасно збагачує особистість учня пізнавальною інформацією та чуттєвістю. Це формування в учнів уявлень про явища навколишнього світу та виховання естетичних почуттів засобами певного навчального предмета [35, с. 140].

Учитель повинен вміти естетизувати викладання будь-якої навчальної дисципліни, особливо біології, щоб сприяти естетичному сприйняттю учнями навколишнього середовища і, зокрема, процесу пізнання (навчання). Естетичне сприйняття навчального матеріалу на уроках біології, а також виконання його педагогічних функцій сприяють глибшому і тривалому засвоєнню знань. Учитель не повинен нічого вигадувати, достатньо розкрити те, що є в навчальному матеріалі, - розкрити його внутрішню красу, естетику відповідного уроку, яка визначається своєрідністю його відображення, оригінальністю, виразністю середовища [30, с. 47].

Активне і цілеспрямоване використання естетичного потенціалу окремої науки чи навчального предмета призводить до того, що під час навчання в учнів зберігаються позитивні емоції – відчуття радості, насолоди та задоволення. Зміст

такого уроку перестає бути нецікавим, нудним і абстрактним, оскільки естетичні почуття вчителя й учня підвищують особисту зацікавленість у пізнанні істини. Тому засвоєння знань з усіх навчальних предметів має бути пов'язане з емоційними переживаннями учнів, оскільки саме почуття визначають вибірковість сприйняття інформації, вони переплітаються з розумовими операціями та підкріплюють їх [15, с.13].

Слід підкреслити, що велике значення у вихованні естетичних почуттів на уроках біології має вміння вчителя надихнути учнів, пробудити їхні емоції та переживання. Естетичний досвід дозволяє учням оволодівати складними розумовими операціями та знаходити шляхи вирішення завдань, тим самим навчаючи учнів логічного мислення, лаконічного та гнучкого мислення.

Особливого значення В. Сухомлинський (1977) надавав емоційності уроку. Він радив, щоб уроки з кожного предмету будувалися так, щоб в учнів пробуджувалися естетичні почуття. Педагог наголошував на естетичних і розвивальних можливостях змісту навчання, до яких належать внутрішня логіка подачі матеріалу вчителю чи учневі, продумана система доказів, виразність і жвавість мови, а також уміння емоційно передавати те, що вивчається; про естетичні можливості організації навчально-виховного процесу – чіткість плану, ритмічність колективної роботи, оптимальний режим праці та відпочинку, атмосферу творчого пошуку, дисциплінованість, порядок; про естетичні здібності самого вчителя – стриманість, витонченість манер, чіткість мовлення, доброзичливість, уміння визначати основний тон у спілкуванні тощо [78, с. 180].

Щоб розкрити в учнів естетичну складову тієї чи іншої навчальної дисципліни, вчителю необхідно насамперед продумати оптимальне поєднання ментальності й естетики у навчальному матеріалі цього предмета, усвідомити емоційно-естетичні можливості предмета. Знання, які вчитель має передавати учням, використовувати естетичні функції методів, прийомів, форм роботи і на цій основі організувати навчання конкретного навчального предмета з інтелектуально-естетичної точки зору, тобто перетворити навчальний предмет на об'єкт естетичного ставлення учнів. Добираючи навчальний матеріал, учитель

визначає своє особисте ставлення до нього. У результаті такого суб'єктивного переосмислення всі раціональні моменти навчання набувають в уяві емоційного відтінку, наповненого різноманітними емоційними оцінками та акцентами, що виникають на основі особистих спостережень і цікавих роздумів [24, с. 225].

На нашу думку, технологія створення і розкриття перед учнями "естетичного поля" уроку біології повинна включати наступні прийоми роботи:

- ✓ осмислення учителем естетичного змісту навчальної дисципліни;
- ✓ інтеграцію предметів художнього, природничо-математичного та гуманітарного циклу навколо спільних тем, понять;
- ✓ доречне підключення мистецтва у процес викладання різних навчальних дисциплін;
- ✓ доповнення змісту навчального предмета естетично значущою інформацією;
- ✓ ознайомлення школярів з естетичними закономірностями функціонування науки в культурі людства;
- ✓ реалізацію естетичного підходу до розв'язання пізнавальних завдань.

Крім звичайних дидактичних матеріалів з біології є й більш емоційні та яскраві матеріали, які варто демонструвати учням з метою естетичного виховання. Це «красиві» факти, ідеї, приклади, приклади з життя і діяльності видатних учених тощо [27, с. 10].

Педагогічні можливості розкриття краси і цінності природи визначаються насамперед загальнонауковими властивостями природи та її естетичними цінностями, які вивчаються багатьма науковими дисциплінами, зокрема: філософією, екологією, естетикою, педагогікою тощо. В основі естетичної оцінки явищ природи лежить критерій довершеності щодо властивостей предмета. По відношенню до живої природи цей критерій набуває різних відтінків: оцінка досконалості і процвітання життя в усіх його формах і явищах, визнання духовних і матеріальних цінностей природи найвищим благом, скарбом людства. Без визнання природи як цінності кожна діяльність, пов'язана з нею, кожне вираження потреби буде тривіальним. Важливо запобігти

формуванню такого ставлення до природи, інакше, сформувавшись і закріпившись, воно трансформується в соціально неприйнятні переконання і моделі поведінки або навіть загрожуватиме існуванню певних природних об'єктів [36, с. 50].

В учнів необхідно формувати цілісне, етичне та естетичне ставлення до природи, спрямоване на її охорону та збагачення.

Таким чином, важливо виділити моменти, які складають суть естетики.

- По-перше, коли ми маємо справу із зовнішніми формами явищ дійсності, які людина сприймає за допомогою зору, дотику та слуху, оцінка їх виразності визначається єдністю форми, що сприймається органами чуття, та їх внутрішньої (зорової) форми.
- По-друге, момент безкорисливого споглядання і захоплення, щоб не тільки відчувати радість від контакту з явищем, яке нас торкнулося, а й зберегти його для інших, щоб воно не завдало шкоди тим, хто готовий його знищити. Суть безкорисливого споглядання полягає в істинно людському розумінні природи цього явища, його оригінальності, виразності, у передбаченні його подальшої долі і, нарешті, у відчутті відповідальності людини за збереження цього явища та здатності приносити радість. Це особливо актуально в наш час, коли навіть у заповідниках подалі від дійсно рідкісних і цінних пам'яток природи необхідно створювати спеціальні туристичні стежки, оскільки їм загрожує турист.
- По-третє, слід уточнити, що поняття «виразність» включає поняття «красиве», «прекрасне» (тобто виконане відповідно до ідеалу), які являють собою лише частину поняття естетики. Найбільш красивий і привабливий вигляд, виділений з усього спектру естетичного багатства природи, включає обмежену кількість явищ і предметів. Цей термін охоплює все різноманіття природи, її форм існування і може стосуватися як об'єкта в цілому, так і його окремих не зовсім «красивих» сторін, проявів, моментів існування.

→ По-четверте, концепція виразності природи дає розуміння її загального значення для пізнання, її впливу на благополуччя людини (як підбадьорюючого, так і пригноблюючого), а отже, і впливу природи на людський досвід, поведінку, включаючи естетичні, моральні та вольові прояви [14, с. 55].

Розкриваючи перед учнями можливості естетичного освоєння світу природи, необхідно навчити їх уважно вивчати зовнішній вигляд того чи іншого явища, оцінювати його риси, ознаки, форму й колір, відчувати звукові особливості, будову та інші особливості, визначати можливість віднесення до них тих або інших естетичних понять, характеризувати естетичну цінність їхнього, значення змісту для духовного самопочуття людини. Не менш цінним є педагогічний аналіз непривабливої поведінки людини по відношенню до цих явищ і об'єктів навколишнього світу. У певному сенсі можна говорити про наочність естетичної картини світу та зображення будь-якого природного явища [52, с. 90].

Естетичне виховання тісно пов'язане з іншими видами виховання: розумовим, фізичним, трудовим і моральним. Суть виховної системи полягає у переконанні, що кожен учень талановитий; достатньо дати йому можливість проявити себе і допомогти не втратити своїх природних здібностей і якостей. Вчитель повинен бачити в кожному учневі особистість, яка потребує самореалізації, і спрямовувати процес задоволення її потреб у позитивне русло.

Естетичне навчання в закладі загальної середньої освіти базується на ряді загальновизнаних принципів [43]:

1. *Принцип природовідповідності*: проєктування навчально-виховного процесу учнів відповідно до їх природи; реалізація ідеї добровільності. Визначення здібностей учнів та їх цілеспрямований подальший розвиток. Виховання потреб учнів, виходячи з особистих уподобань, талантів, здібностей.
2. *Принцип гуманізації взаємин*: сприйняття особистості учня як найвищої соціальної цінності, визначення його права на свободу, соціальний захист,

самореалізацію фізичних, психічних, соціальних і духовних здібностей, створення соціального фільтра для руйнівний вплив негативних факторів зовнішнього середовища; задоволення потреб учня щодо діяльності, спілкування та самовираження [43, с. 101].

3. *Принцип демократизації*: співпраця вчителів та учнів у вирішенні життєвих проблем, усунення авторитарного стилю навчання і виховання, утвердження таких форм виховання демократії, як загальні збори колективу, змінність лідерів учнівського самоврядування; розвиток активності й творчості учнів і вчителів.
4. *Принцип психологізації навчально-виховного процесу*: забезпечення особистісного підходу до навчання та виховання, коли в центрі навчально-виховного процесу є учень з його складним психічним та емоційним світом; формування такої позиції, що виявляється в соціальній активності та гуманістичній спрямованості особистості, зумовлює її самореалізацію, самореалізацію можливостей.
5. *Принцип диференціації та індивідуалізації навчально-виховного процесу*: у виховній роботі досягається рівень фізичного, розумового, соціального та духовного розвитку учнів і на цій основі будується програма групової й індивідуальної програми розвитку, стимулювання предметно-практичної, навчально-пізнавальної, соціально-комунікатив-ної й орієнтаційно-ціннісної активності учнів. На уроках вчителі сприяють розвитку соціальної активності та гуманістичної спрямованості учнів. Найважливішою складовою системою цінностей є система морально-етичних цінностей, що означає повагу до людського життя та його недоторканність; ідеали добра, свободи, демократії, справедливості, честі, соціальної відповідальності; працьовитості, таланту, милосердя, щедрості душі, гостинності [43, с.102].

Естетичне ставлення до життя визначає такі схильності людини: бачення, розуміння, володіння, створення краси і гармонії в праці, пізнання, ставлення до природи, до людей, до себе; потреба в найповнішому розкритті естетичного

змісту життя, розвитку естетичних почуттів; естетика дії як необхідний елемент будь-якої діяльності, загальна естетика життя як вияв високої духовної культури, художня творчість у різноманітних її проявах. У школі кожен учень повинен мати можливість розвинути свої творчі здібності, реалізувати свої таємні задуми, спробувати свої сили в літературно-художній творчості та розширити коло своїх інтересів [24, с. 225]. Якщо вчитель не байдужий до учнів, то в кожному класі є учні, які беруть участь у творчих конкурсах районного та міського рівнів, різноманітних поетичних та літературних конкурсах, із задоволенням працюють над літературними чи фольклорними роботами Малої академії наук.

Важливе значення в естетичному вихованні має також організація позакласної роботи учнів. Уміння ефективно використовувати вільний час нині є важливим показником сформованості загальної культури учнів. Одними з найпродуктивніших і ефективних залишаються відвідування бібліотек, гуртків, студій, спортивних секцій тощо.

1.3. Декоративні властивості рослин як засіб естетичного виховання

Створення садово-паркових об'єктів – це складний процес, пов'язаний з об'ємно-просторовою організацією території, творчим проектуванням, що базується на знаннях в галузі ландшафтного мистецтва, будівельних роботах, біологічних особливостях дерев, кущів і трав'янистої рослинності.

Стандарту в парковому мистецтві немає і бути не може, особливо в підборі деревних і чагарникових рослин і прийомах ландшафтного дизайну. У кожному конкретному випадку природні умови та потреби людини визначають найбільш раціональне рішення.

Декоративна цінність дерев і кущів виражається в конкретному сусідстві в композиції парку, скверу, лісопарку, вулиці чи скверу. Тут грає роль фон, освітлення, розташування рослин. Проте в кожній рослині можна побачити окремі «деталі», які надають їй особливої виразності та привабливості. Знаючи властивості та декоративну цінність окремих органів дерев і кущів (потенціал росту, структуру і силует крони, колір і форму листя, квітів і плодів), можна значно збагатити художній образ міських і замських ландшафтів [78, с. 125].

→ *Будова і форма крони.* У зеленому будівництві, як правило, розрізняють природно і штучно сформовані крони. Природно сформовані крони будуть формуватися в повільно зростаючих породах без зовнішнього втручання. Штучні форми створюють шляхом систематичної стрижки та обрізки.

→ *Форма, величина і забарвлення листків.* Загальний вигляд декоративних рослин багато в чому залежить від листя і їх вигляду. Різноманітність форм листових пластинок дозволяє створювати безліч комбінацій мозаїки, підвищуючи тим самим естетичну цінність садових конструкцій. Наприклад, дерева та кущі з оригінальною формою листя (гінкго, тюльпанове дерево, розсіченолисті форми кленів і бузини, шовковиця, катальпа й ін.) рекомендуються як для індивідуальних посадок, так і для невеликих груп у яких на невеликій відстані добре проглядається мозаїка [55, с. 211].

Істотний вплив на вигляд крони й естетичність окремих деревних порід має не форма, а величина листків. Серед листяних порід виділили чотири групи:

- 1) з дуже великим листям (катальпа бігонієвидна і велична, кінський каштан, брусонеця звичайна, кладрастісжовтий, магнолії гіполекка і Суланжа, павловнія повстяна, горіхи грецький, чорний і маньчжурський, карія й ін.);
- 2) з великим листям (клен гостролистий і клен-явір, каштан посівний, інжир, платан, дуби великоплідний і червоний, липа крупнолиста, ліщина, каштан темно-червоний і ін.);
- 3) із дрібним листям (граб, вільхи чорні і сіра, клени ясенелистий і татарський, ясен американський, шовковиці біла, чорна і червона, горобина звичайна, тополі канадська, чорна і пірамідальна, софора японська й ін.);
- 4) з дуже дрібним листям (береза бородавчаста, ясен звичайний, барбарис звичайний, глід одноплідний, гледичія трьохколючкова, біла акація, аморфа, верба біла й ін.) [79, с. 126].

Не рекомендують при підборі і сполученні рослин по листю створювати контрасти з великих і дуже дрібних листків, грубих і ніжних, прийнятне сполучення рослин із гладким і опушеним, пір'ястим й іншим листям.

У результаті фенологічних спостережень вдалось в групі листопадних рослин виділити кілька груп.

По розпусканню листя:

- ✓ рано розпускаються (актинідія гостра, барбарис Тунберга, дейція городчаста, керія японська, жимолость-каприфоль, горобинник, калина, бузок звичайний й ін.);
- ✓ пізно розпускаються (айлант найвищий, біла акація, калікант квітучий, ракітник, бук, ясени, гледичія, гортензія метільчата, магнолія гостролиста, явір, дуби, тамарикси й ін.) [55, с. 212].

По обпаданню листя:

- ✓ з рано опадаючими листками (клен ясенелистий, кінський каштан, ясен американський, чубушник звичайний, керія японська й ін.);

- ✓ з пізно опадаючим листям (будлея мінлива, аристолохія трубчаста, береза, дуби звичайний і черешчатий, форзиція проміжна, верби й ін.).

При виборі рослин також враховується забарвлення листя навесні, влітку та восени. Виходячи з цього рослини розділили на групи: зі стабільним забарвленням і тоном протягом вегетаційного періоду; зі стійким забарвленням, але мінливим тоном.

Залежно від забарвлення листя (кольорової гами) виділяють три основні групи: зелені (з відтінками синьо-зеленого, зеленого і жовто-зеленого), жовто-червоні (з відтінками жовто-зеленуватим, золотаво-жовтим і оранжево-червоним), блакитні (з відтінками блакитним, сріблястим і сіро-зеленим). Всього для хвойних характерно 12 кольорів і відтінків, для листяних – 28. Для групи садових форм рослин характерне строкате забарвлення листя, колір якого представлений переважно двома кольорами – зеленим з жовтим і зеленим з білим [79, с. 127].

→ *Характер і забарвлення квітів і плодів.* Колір і плоди разом з різними тональними відтінками відіграють важливу естетичну роль у колірній динаміці зелених насаджень. Час цвітіння і збереження плодів також важливі. Є близько 90 рослин із зеленими квітками, які не мають естетичної цінності. 440 інших видів і форм квітів для створення і доповнення постійно квітучих садів, що представляють широкий спектр форм мальовничих композицій садів і парків [48, с. 24].

Знання біологічних, екологічних і декоративних властивостей дерев і кущів дозволяє прийняти правильне рішення щодо композиції зелених насаджень. Існує кілька правил вибору рослин для ландшафтного дизайну (екологічних, біоценотичних, систематичних і декоративних).

⇒ *Екологічний принцип* вирощування рослин полягає в адаптації до характеру насаджень і середовища, в якому рослини добре розвиваються, і створення композицій, які красиво поєднуються з природним ландшафтом. Екологічний підхід до вибору рослин для озеленення дозволяє врахувати,

наскільки певна територія за кліматичними та ґрунтовими умовами відповідає природному ареалу цих дерев і кущів.

- ⇒ *Біоценетичний принцип* забезпечує селекцію рослин, що дозволяє створювати рослинні угруповання, в яких взаємовідносини дерев і кущів сприяють їх розвитку.
- ⇒ *Принцип систематичності* зумовлює виділення дерев і кущів у певні таксономічні групи. Такий підхід дозволяє підібрати зелені дерева або кущі для створення об'єктів, які мають багато спільного за формою крони, характером розгалуження листя, кольором і фактурою кори, формі стовбура.
- ⇒ З *декоративної* точки зору рослини розглядаються як матеріал для оформлення садів і скверів, паркових клумб. Широко використовується в ландшафтній архітектурі громадських будівель [55, с. 214].

Принципи вибору рослин і прийоми озеленення багато в чому залежать від типу садово-паркового ландшафту. Садово-паркові ландшафти поділяються на лісові, паркові, лучні, альпійські, регулярні та садові. Кожен з цих видів ландшафту має свою техніку оформлення і групу рослин.

Найхарактернішим елементом лісового ландшафту є деревний масив. У залежності від едифікаторів, масиви поділяють на хвойні (темнохвойні і світло хвойні) і листяні (широколистяні і дрібно листяні). Темнохвойні масиви в зеленій зоні створюють з ялини звичайної ялиці гребінчастої, світло хвойні — із сосен звичайної і Веймутової, а також з модрина європейської. З едифікаторами широколистяних масивів служать дуб звичайний, бук європейський, граб звичайний, липа дрібнолиста. Дрібнолисті масиви створюють переважно з берези, липи, акації білої, зрідка з клена ясенелистого.

Садово-паркові масиви являють собою однорідне або складне поєднання великої кількості ущільнених дерев і кущів, підібраних екологічно, вертикально і барвисто. За місцем розташування та призначенням їх поділяють на периферійні та внутрішні. Вони створені та сформовані як невід'ємна частина унікального паркового комплексу.

Масиви по складу дерево-чагарникових порід поділяють на чисті і змішані, за структурою - на одноярусні і багатоярусні. Для створення простих масивів у відповідних ґрунтово-екологічних умовах рекомендовано використовувати 43 породи дерев, з них 11 хвойних. Це переважно аборигенні види – едифікатори природних деревостанів [79, с. 128].

Для складних багатоярусних масивів рекомендується вибирати дерева першого, другого і третього розміру з різним ступенем освітленості. Супутні породи не тільки покращують стан лісового середовища, а й підкреслюють декоративність дерев-едифікаторів. Так, посипання ялинок у березовому лісі і, навпаки, берізок на ялинці оживляють пейзажні картини.

Підлісок, без якого неможливо створити ідеальний парковий фітоценоз, повинен складатися з тіньовитривалих порід. Їх у міському озелененні апробували 29 особин. Краще використовувати аборигенні породи: ліщину, жостір, бересклет, жимолость, калину, вовче ягідник звичайний. Високу тіньовитривалість мають екзотичні види – підсніжник, кипарис, форзиція [48, с. 25].

У парку виділяють три групи периферійних масивів: захисні і що прикривають задній план, і види, що створюють, поза парковою територією. Захисні і масиви найчастіше утворюють в периферійній частині парку для відокремлення території парку від шляхів сполучення або для захисту від вітру. Інший вид посадок використовується для обрамлення основного ряду і створення ландшафтного фону.

Ландшафт парку представлений переважно гаями, групами та окремими екземплярами.

Велику роль в оформленні деревних груп відіграють чагарники, які утворюють найнижчий рівень і разом з багаторічними плямами забезпечують плавний перехід до газону. Групи дерев прикрашають кущами для створення групи контрастних кольорів (група берези з ялівцем козацьким); утворюють групу з тривалим цвітінням, щільну, облистнену групу до землі, об'єднують дерева групи в єдине ціле, створюють виразний силует групи [79, с. 130].

Іноді в парках можна зустріти групи «гнізд», які складаються з порід дерев, здатних розмножуватися пагонами і кореневими відростками. «Гніздові» групи можуть утворюватися і при посадці в одну яму кількох рослин одного виду. Групи чагарників у паркових композиціях можуть бути самостійним архітектурним елементом або мати другорядне значення. У першому випадку група розміщується так, щоб було видно з кількох сторін, у другому – вона має гармоніювати з масивом чи архітектурними спорудами [50, с. 208].

Для створення деревних і чагарникових груп, призначених для поліпшення об'ємного і колоритного оформлення відкритих паркових просторів зеленої зони міста, придатні 688 різновидів рослин, у тому числі хвойних (136 дерев і 26 чагарників), листяних (238 видів дерев, 285 чагарників і 4 ліани). У невеликі групи часто вводять декоративні екзоти для кращого їхнього огляду.

Таким чином, декоративні властивості дерев і чагарників визначаються насамперед будовою і формою крони, формою і кольором листової пластини, а також забарвленням квіток і плодів, що має вирішальне значення в дизайні садово-паркових композицій.

Висновки до розділу 1

На нашу думку, естетичне виховання учнівської молоді в сучасних умовах є одним із найдемократичніших засобів духовного розвитку особистості, який реалізується в різних сферах життя суспільства. Для створення системи естетичного впливу на учня необхідне створення основ естетичного світогляду, формування художніх смаків, думок та ідеалів, розвиток творчої активності.

Розвиток особистості – це також процес її духовного зростання, вдосконалення якісних змін у всіх важливих для людини сферах діяльності, які відображають навколишню дійсність, пізнавальні процеси людей. Відчуття краси природи, людей, навколишнього викликає в учнів особливі емоційно-психічні стани, пробуджує безпосередній інтерес до життя, загострює допитливість, мислення, пам'ять. Сильні емоційні переживання запам'ятовуються надовго, часто стають мотивацією і заохоченням до поведінки, сприяють формуванню переконань, навичок і звичок поведінки.

Використання у вихованні емоційного ставлення учнів до світу є одним із найважливіших шляхів проникнення, розширення, поглиблення, зміцнення та формування свідомості особистості. Критерієм ефективності естетичного виховання є емоційні реакції та стани учнів. В емоційному ставленні людини до того чи іншого явища виявляється ступінь і характер розвитку почуттів, смаків, думок, переконань і волі.

Таким чином, з погляду закономірностей духовного розвитку особистості естетичне виховання характеризується особливостями змістовності, цілісності й універсальності й має місце в усіх сферах людської діяльності: на роботі, у побуті, у спорті, в навчанні, в мистецтві, у сфері міжособистісних стосунків, у сфері спілкування.

РОЗДІЛ 2. ОБ'ЄКТ ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

2.1. Об'єкт та предмет дослідження

У основу дослідження було покладено вивчення видового складу деревних та чагарникових форм парку ім. Савицького, що знаходиться у Інгулецькому районі м. Кривого Рогу. Ця робота мала на меті розкриття декоративних властивостей рослин парку та їхнє подальше використання у процесі естетичного виховання учнів. Основним методом, який використовувався на поданому етапі дослідження був маршрутно-рекогносцирувальний.

Етапи маршрутно-рекогносцирувального дослідження парку ім. Савицького:

1. Розробка маршруту для обстеження, враховуючи різноманіття природних умов, розподіл території на сектори для ефективності дослідження.
2. Обстеження території:
 - проходження обраного маршруту і систематичне вивчення рослинності вздовж шляху;
 - визначення видів рослин, фіксація їхніх основних характеристик (розмір, форма листя та крони, квітів, колір тощо).
3. Документування даних, внесення в записи особливостей знайдених видів.
4. Аналіз отриманих результатів для визначення видового складу деревних та чагарникових форм парку ім. Савицького з метою подальшої оцінки їхньої декоративності.

У процесі вивчення видового складу деревних та чагарникових форм парку ім. Савицького було вивчено 14 видів, що належать до 11 родин.

Дослідження естетичної вихованості здобувачів освіти проводилось на базі Криворізького ліцею №115. Загальна кількість досліджуваних – 50 учнів. У дослідженні були задіяні учні 10-х класів (10-А – досліджуваний клас, 10-Б – контрольний клас).

Дослідна робота проводилась з метою визначення рівня естетичної вихованості та розвиненості оціночних суджень про декоративні властивості деревних та чагарникових рослин парку учнів старшого шкільного віку.

2.2. Методики дослідження

Рослинність можна вважати найактивнішим компонентом ландшафтних композицій. Деревя, чагарники, ліани, трави і квіти представляють собою надзвичайно гнучкі живі організми, кожен із яких має свою біологічну сутність і екологічне значення, здатні викликати різноманітні емоційні та психологічні реакції у відвідувачів, такі як радість, смуток, спокій, здивування та інші (Табл. 2.2.1).

Табл. 2.2.1

Емоційна шкала естетичної оцінки фітоценозу [51]

Показники	Подобається (3)	Байдуже (2)	Не подобається (1)
1. Фітоценоз в цілому			
2. Структурно-вікові показники: <i>продуктивність; ярусність; підріст підлісок; трав'яний покрив; зімкнутість намету; змішання порід; вік</i>			
3. Просторові показники: <i>глибина перспективи; зручність пересування; розчленованість деревостану (групові, рівномірні, рядові); колорит (яскравий, контрастний або спокійний); фактура дерева (груба, тонка); освітленість; модуляція виду</i>			

Подану шкалу ми модифікували та представили у вигляді таблиці, наведеної нижче. У ній показники шкали емоційності базуються саме на декоративних властивостях структурних елементів деревних та чагарникових видів рослин, зокрема: крони, листків, квітів та плодів (Табл. 2.2.2).

Табл. 2.2.2

Емоційна шкала вищих рослин парку

Морфологічні органи	Бали декоративності		
	1	2	3
Крона			
Листя			
Квіти			
Плоди			

Оцінку естетичних якостей деревних та чагарникових видів рослин виконували шляхом виявлення декоративності морфологічних органів (Табл. 2.2.3)

Табл. 2.2.3

Декоративність морфологічних органів

Види	Крона	Листя	Квіти	Плоди	Сума	Бал серед. арифметичний

Основою дослідження будь-якого процесу розвитку є рівневий підхід, оскільки суть останнього полягає в переході від одного рівня до іншого-складнішого, якісно відмінного.

Для визначення та розкриття результатів діагностики були використані критерії та показники, котрі відображають рівень формування естетичної вихованості та розвиток умінь з оцінки декоративних характеристик дерев та кущів парку серед учнів (Табл. 2.2.4 і 2.2.5).

Табл. 2.2.4

Критерії та показники естетичної вихованості та розвиненості оціночних суджень про декоративні властивості деревних та чагарникових рослин парку учнів старшого шкільного віку

Критерії	Показники
Наявність естетичної вихованості	Обсяг естетичної вихованості; здатність судити про прекрасне в житті і мистецтві, розуміти образну мову мистецтва.
Здатність до естетичного прийняття	Адекватність сприйняття об'єкта; цілісність; глибина сприйняття; гармонія інтелектуального і емоційного
Здатність до емоційної чуйності (естетичні переживання і почуття)	Прояв мимовільної емоційної реакції при сприйнятті естетичного в житті (радість, захват, розчулення, обурення, почуття потрясіння); характер емоційної реакції (тривалість, стійкість, інтенсивність, глибина, щирість, стриманість, виразність); вміння відчувати настрій людей, співпереживати; здатність оцінювати свій емоційний стан, співвідносити свої переживання з навколишнім оточенням, з нормами поведінки, управляти своїм емоційним станом; зовнішня культура прояву естетичних емоцій і почуттів (міміка, пантоміміка, вербальна реакція)
Прояв естетичного смаку	Здатність до оцінки естетичних явищ дійсності; здатність обґрунтування своєї оцінки; прояв естетичного смаку в поведінці, зовнішньому вигляді, естетико-предметної діяльності
Наявність естетичних інтересів і потреб	Пізнавальна спрямованість на естетичні предмети і явища дійсності; широта інтересів в області мистецтва; прояв позитивного ставлення до оволодіння естетико-предметною діяльністю; зв'язок естетичного переживання з потребою в дії (прагнення брати участь у творчій діяльності, розширювати естетичний кругозір).
Здатність до естетико-предметної творчої діяльності	Прояви творчих здібностей в естетичній діяльності (швидкість орієнтування, винахідливість, кмітливість, самостійність, оригінальність, ініціативність, вміння спланувати роботу)

Табл. 2.2.5

Ознаки рівнів естетичної вихованості та розвиненості оціночних суджень про декоративні властивості деревних та чагарникових рослин парку учнів старшого шкільного віку

Рівні	Ознаки
Низький	Учні не активні, не мають пізнавального інтересу, характеризуються недостатньою системністю знань. Вони не реагують на допомогу. Помилки допускаються при виборі та аналізі ключових елементів. Не вміють аргументувати власну думку, не виявляють інтересу до запропонованого завдання. Це пов'язано з низькою пізнавальною активністю школярів.
Середній	Учні володіють базовими знаннями з предмету, але потребують допомоги вчителя, щоб їх правильно використовувати. Вони володіють досить надійними методами вирішення типових завдань. Інтелектуальна функція інформаційних блоків використовується правильно в подібних ситуаціях. Реконструкція та змінні використовуються лише для вибірки. Учень сприйнятливий до допомоги і може працювати навіть з найпростішими моделями, але не може встановити причинно-наслідкові зв'язки.
Високий	Вільно аналізує матеріал, виділяти істотні ознаки, швидко узагальнює, успішно застосовує знання на практиці, встановлює причинно-наслідкові зв'язки.

Висновки до розділу 2

Дослідження включало ідентифікацію деревних та чагарникових видів рослин парку ім. Савицького, визначення їхніх декоративних характеристик, таких як форма та розмір крони, листя, квітів, кори, аналіз кольорової гами та взаємодії рослин у композиціях, а також – оцінку естетичної вихованості здобувачів освіти 10-х класів Криворізького ліцею №115.

Для визначення рівня естетичної вихованості та розвиненості оціночних суджень про декоративні властивості деревних та чагарникових рослин парку учнів старшого шкільного віку оцінювали наступні компоненти:

- ✓ когнітивний (естетична вихованість, поняття, потреби, думки, уподобання);
- ✓ емоційно-спонукальний (естетичні переживання, емоції та почуття, відчуття; естетичне сприймання (співпереживання); емоційне вираження);
- ✓ діяльнісний (практичні, естетичні та творчі вміння).

Для інтерпретації результатів діагностики використані наступні критерії та показники сформованості естетичної вихованості та розвиненості оціночних суджень про декоративні властивості деревних та чагарникових рослин парку (таблиці 2.2.4 і 2.2.5):

- ✓ наявність естетичної вихованості (загальний критерій): уміння цінувати прекрасне в житті, розвиток оцінних суджень; здатність відстоювати свою думку, переконання та естетичні ідеали (залежно від віку);
- ✓ вияв емоційного ставлення (загальний критерій): емоційна чутливість у сприйнятті прекрасного в процесі естетичної дії; виражати свої почуття, емоції та переживання за допомогою мови; розуміти емоційну виразність побаченого, розвиток емоційності (особистісний критерій);
- ✓ застосування практичних умінь і навичок (загальний критерій): зміст, естетична виразність, техніка виготовлення творчих виробів, пошук індивідуальної самореалізації в процесі естетичної діяльності (творчі здібності) (особистісний критерій).

РОЗДІЛ 3. ЕФЕКТИВНІ МЕТОДИ ТА ПРИЙОМИ ЕСТЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ СТАРШОЇ ШКОЛИ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ДЕКОРАТИВНИХ ВЛАСТИВОСТЕЙ ДЕРЕВНИХ ТА ЧАГАРНИКОВИХ РОСЛИН ПАРКУ

3.1. Естетичне виховання в практиці роботи вчителів біології

Навчальна програма «Біологія і екологія» розроблена на основі Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти (Постанова Кабінету Міністрів України від 23.11.2011 р. № 1392), Концепції екологічної освіти України (затверджено рішенням колегії МОН України від 20.12.2001 №13/6-19) та відповідно до положень концепції Нової української школи (розпорядження Кабінету Міністрів України від 14.12.2016 № 988-р) і призначена для навчання біології і екології на рівні стандарту.

Метою уроків біології та екології на рівні стандарту є:

- ✓ формування природничо-наукової компетентності учнів шляхом набуття системи інтегрованих знань про закономірності функціонування живих систем, їх розвиток і взаємодію, взаємозв'язки з навколишнім середовищем;
- ✓ формування біологічного погляду на світ і значення таких категорій, як життя, природа, здоров'я; свідоме ставлення до природи як загальнолюдської та унікальної цінності;
- ✓ застосування знань з біології та екології в повсякденному житті, оцінка їх ролі в сталому (збалансованому) розвитку людства, науки і техніки [11].

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити наступні *завдання*:

- ✓ засвоєння учнем термінологічного апарату біології та екології, набуття знань та усвідомлення сутності основних законів і закономірностей, які дають змогу зрозуміти безперервність життя та його нерозривний зв'язок із навколишнім середовищем;
- ✓ розуміти універсальність функціональних показників життєдіяльності, принципи та вимоги до підтримання життєдіяльності організму;

- ✓ налагодити міжпредметну, внутрішньоциклічну та міжциклічну інтеграцію біології та екології з метою формування в учнів гуманістичного бачення природи та сучасних уявлень про її цілісність і розвиток;
- ✓ отримати досвід дослідницької діяльності та вміння презентувати отримані результати;
- ✓ використовувати набуті в повсякденному житті знання, уміння та навички для оцінки впливу факторів зовнішнього середовища, наслідків власних дій для забезпечення власного здоров'я та безпеки оточуючих;
- ✓ формування особистої відповідальності за стан навколишнього середовища, формування ціннісних орієнтацій щодо збереження природи, розуміння необхідності узгодження стратегії природи і стратегії людини на основі ідеї універсальності природних зв'язків та самообмеженості, подолання споживацького ставлення до природи [11].

Особливості організації програмового матеріалу

Основна концептуальна ідея навчальної програми базується на реалізації функціонального, системно-структурного та екологічного підходів і полягає у формуванні природничо-наукової компетентності випускників шляхом засвоєння знань про живу природу як цілісну систему, розвитку ціннісних орієнтацій у ставленні до природи.

На вивчення курсу відводиться 140 годин:

10 клас – 70 години (2 год. на тиждень)

11 клас – 70 години (2 год. на тиждень).

Зміст курсу є логічним продовженням навчальних курсів основної школи і розподіляється за роками навчання таким чином:

10 клас – теми: «Біорізноманіття», «Обмін речовин і перетворення енергії», «Спадковість і мінливість», «Репродукція та розвиток»;

11 клас – теми: «Адаптації», «Біологічні основи здорового способу життя», «Екологія», «Сталий розвиток та раціональне природо-користування», «Застосування результатів біологічних досліджень у медицині, селекції та біотехнології» [11].

В основу відбору тем покладено принцип функціональних ознак життя, які є універсальними критеріями живої природи і дають змогу створити цілісну системну картину цього явища. У кожній темі за можливості звертається увага на наявність екологічної складової, яка розкриває роль екологічних факторів, взаємозв'язок живих істот із навколишнім середовищем, наслідки порушення екологічних умов на функціонування різних ієрархічних рівнів життя, визначення операційних аспектів подолання екологічних проблем і досягнення сталого (збалансованого) розвитку. Кожна тема передбачає наявність здоров'язбережувального компоненту, який розкриває ознаки та критерії здоров'я, визначає роль ендогенних та екзогенних факторів, забезпечує оволодіння навичками безпечної поведінки, спрямованої на збереження власного здоров'я та здоров'я оточуючих [12, с. 80].

Досягнення поставленої мети забезпечується впровадженням нового змісту навчання, проектуванням освітнього процесу на основі компетентнісного та діяльнісного підходу, реалізацією комплексних змістових комплексів.

Наскрізні змістові лінії є способом зв'язку змісту освіти, пов'язані з ключовими вміннями, оволодіння якими забезпечує формування в учня ціннісних орієнтацій та світогляду, що визначають його поведінку в життєвих ситуаціях.

Змістові лінії *«Екологічна безпека і сталий розвиток»* і *«Здоров'я і безпека»* відображені системно в усіх темах програми. Змістова лінія *«Екологічна безпека і сталий розвиток»* націлена на формування в учнів екологічної культури, соціальної активності, відповідальності та готовності брати участь у вирішенні питань збереження довкілля і сталого (збалансованого) розвитку суспільства. Змістова лінія *«Здоров'я і безпека»* забезпечує формування здоров'язбережувальної компетентності учнів як духовно, емоційно, соціально і фізично повноцінних членів суспільства, які здатні дотримуватися здорового способу життя і формувати безпечне життєве середовище [11].

Реалізація змістової лінії *«Громадянська відповідальність»* сприяє становленню активного учасника громади та суспільства, який розуміє принципи та механізми функціонування суспільства, є вільною людиною, визнає загальнолюдські та національні цінності, цілеспрямований за морально-етичними критеріями та почуттям громадянської відповідальності за власну поведінку.

Теми 10 класу спрямовані на формування біоетичних норм поведінки в природі, розуміння відповідальності за власні дії в природі та суспільстві.

Теми 11 класу спрямовані на розвиток умінь критично оцінювати події на основі соціально-економічних, демографічних, екологічних та інших явищ і процесів в Україні та світі, а також протистояти маніпулюванню свідомістю в інформаційний простір.

Змістова лінія *«Підприємливість та фінансова грамотність»* спрямована на розвиток лідерських ініціатив та вміння успішно працювати в технологічному середовищі, що швидко змінюється, а також на краще розуміння підростаючим поколінням українців практичних аспектів фінансових питань. Реалізація цієї змістової лінії спрямовує навчально-виховний процес в старій школі на формування вміння обирати раціональні та виважені підходи у здійсненні господарської діяльності, на розуміння нерозривності економічного успіху з прогнозованим станом довкілля у майбутньому [11].

Освітній процес рекомендується базувати на компетентісно орієнтованих завданнях з використанням сучасних освітніх технологій. Механізми формування умінь - особистісна мотивація, актуалізація, пошук самореалізації, змагальний підхід, проєктна діяльність, професійна спрямованість, розвиток особистісних якостей, міжпредметність.

Предмет «Біологія та екологія» є одним з базових, який формує цінності, що виражаються у формі компетентностей. Відповідно до Рекомендації Європейського Парламенту та Ради (ЄС) «Про основні компетенції для навчання протягом усього життя» і положень «Концепції Нової української школи» реалізація освітніх стандартів та програм повинна забезпечувати формування у

випускника школи 10 ключових компетентностей. Біологія разом з іншими предметами робить свій внесок у формування ключових компетентностей [11].

Специфіка навчального предмета «Біологія і екологія» зумовлює формування в учнів науково-дослідницьких умінь, які складаються з умінь шукати та засвоювати нові знання, набувати нових умінь і навичок, організовувати навчальний процес з ефективним управлінням ресурсами та інформацією; вмінні визначати навчальні цілі та способи їх досягнення, вибудовувати свою освітньо-професійну траєкторію, оцінювати власні результати навчання, навчатися впродовж життя. Створення дослідницьких проєктів, робота з базами даних, використання інформаційно-комунікаційних технологій для створення, пошуку, опрацювання та обміну інформацією під час практичних і лабораторних робіт, мінімальний рівень яких передбачений предметом, позитивно мотивує пізнавальну діяльність випускників [14, с. 55].

Проблема компетентнісного підходу полягає в тому, що самі навички неможливо оцінити. Безпосереднім результатом освітнього процесу є очікувані результати навчання, які являють собою набір знань, умінь, навичок, думок і ставлень, яких людина набула в процесі навчання і чиї набутки можна чітко визначити, кількісно визначити та виміряти. Розпізнавання сформованості когнітивного компонента можливе завдяки вмінню працювати з поняттями та поняттями; створювати визначення термінів; називати окремі явища, процеси тощо; позначати їх певними знаками; пояснювати механізми процесу тощо. Сформованість діяльнісного компонента тісно пов'язане з виконанням практичної частини програми. Прояв ціннісного компонента проявляється у ставленні старшокласників до висловлених думок, їх обґрунтуванні, оцінці та висновках [14, с. 56].

Програма дає право вчителю творчо підходити до реалізації її змісту, обирати предмети та включати в зміст навчання приклади зі своєї місцевості, змінювати порядок роботи над окремими темами в межах курсу. Кількість годин на вивчення теми є орієнтовною та може змінюватися. Резервні години можна

використовувати для повторення, систематизації, узагальнення навчального матеріалу, контролю та оцінювання навчальних досягнень учнів.

Практичну спрямованість програм з біології та екології забезпечують *практичні та лабораторні роботи*. Практична робота проводиться з метою закріплення або перевірки засвоєння навчального матеріалу та рівня сформованості вмінь і практичних навичок. При виконанні практичних робіт учні демонструють навички роботи з натурними об'єктами, мікроскопами та лабораторним обладнанням; уміння розрізняти біологічні об'єкти, розв'язувати пізнавальні задачі; уміння порівнювати, міркувати, розв'язувати вправи та задачі тощо. У навчальній програмі для закладів загальної середньої освіти «Біологія і екологія. 10-11 клас. Профільний рівень» передбачено виконання практичної роботи у формі екскурсії, іншим прикладом може бути місцева зона відпочинку (парк, пляж тощо) [32, с. 60].

Краса і гармонія природи є основою для розвитку почуттів і естетичних вражень, а декоративні рослини – багатим матеріалом для цього. Вони також відіграють велику пізнавальну і виховну роль і є частиною матеріальної бази викладання предмета.

З великої різноманітності декоративних рослин потрібно відбирати ті, які відповідають таким вимогам:

1. Можуть використовуватись у навчальному процесі.
2. Широко розповсюджені й доступні для придбання.
3. Невिбагливі до умов вирощування.

Як правило, відбираються найбільш типові декоративні рослини, за допомогою яких можна пояснити багато природних явищ, наприклад добір декоративних рослин з найбільш характерними морфологічними ознаками органів (тип кореневої системи, форма листя, стебла, квітки тощо) [55, с. 119].

Для характеристики систематичних одиниць відбирають представників родин, родів і видів, що вивчаються біологією (однодольні, дводольні, спорові та ін.).

Дуже важливо підбирати декоративні рослини, з якими можна демонструвати фізіологічні досліди або проводити спостереження (рух води по стеблу, фотосинтез, транспірація тощо).

Бажано відбирати таких представників, щоб на їхніх прикладах можна було визначити деякі екологічні проблеми (рослини пустель, вологих місць, тіневитривалі, тіньюлюбні, світлолюбні, холодостійкі, теплолюбні тощо).

При вивченні окремих розділів біології декоративні рослини полегшують засвоєння матеріалу, вивченого на уроці, сприяють його закріпленню в пам'яті учнів. Декоративні рослини можуть широко використовуватися вчителями для вдосконалення форм сучасного навчання, проведення позакласних виховних заходів та факультативних уроків біології [36, с. 50].

У рамках тематичного місячника цікаво проходить конкурс знавців рослин. Наприклад, гра «Щасливий випадок», в основу якої покладено матеріал, пов'язаний з особливостями вирощування і життєдіяльності декоративних рослин, догляду за ними, історією відкриття та особливостями їх назв. Учні виконують різноманітні завдання, кожне з яких базується на поглиблених знаннях з біології декоративних рослин. Проводиться цікавий виховний захід «Рослини в народній медицині», де учні знайомляться з лікарськими рослинами та захворюваннями, які можна лікувати за допомогою декоративних рослин.

Досягнуті успіхи формують в учнів впевненість у собі та готовність зацікавитися темою, яка виходить далеко за межі підручника [36, с. 51].

Таким чином, більшість декоративних рослин можуть служити цінним навчальним посібником для формування в учнів конкретних (ботанічних) уявлень.

На допомогу вчителям біології науковці розробили методичні рекомендації, до яких включено фотографії рослин, що входять до переліку декоративних рослин, рекомендованих МОН України, а також паспорти на кожну рослину. Інформація про можливості використання окремих рослин на уроках біології, особливо при створенні біологічних понять, подана у вигляді таблиці. Порядок

організації експериментальної роботи описано на прикладі кількох заводів [60, с.13].

Прийнято розрізняти два види аналізу і синтезу: *предметно-дійове* розчленування об'єктів або об'єднання окремих елементів в ціле і *мислене* здійснення цих процесів. Останнє відбувається практично без розчленування рослин або їх органів. Для більшої ефективності мисленого аналізу корисно практикувати розчленування живих ботанічних об'єктів, після чого учні зможуть уже мислено виділити найважливіші органи у будь-якій рослині. Крім того, необхідно намагатися побудувати роботу учнів таким чином, щоб кожен міг самостійно розібрати тему. Наприклад, при створенні поняття «квітка» всім учням пропонувалося розібрати справжню квітку, виділити її окремі частини і записати їх у зошит [36, с. 50].

Під час навчання прийомам порівняння та узагальнення слід звертати увагу на існування *істотних та неістотних* ознак ботанічних об'єктів.

Щоб у школярів формувалися правильні узагальнення, треба систематично навчати їх *виділяти істотні ознаки*.

Наприклад, якщо учень розглядає корінь як орган рослини, то неодмінною ознакою буде здатність кореня поглинати воду та мінеральні солі; коли перед учнями постає завдання визначити місце проживання рослини за її корінням, важливою характеристикою є розмір коренів і їх зростання в глибину і ширину. Щоб сформулювати правильні узагальнення, необхідно урізноманітнити несуттєві ознаки розглянутих об'єктів, зберігаючи незмінними істотні. Наприклад, наявність у насінини двох сім'ядолей є важливою ознакою для створення терміна «дводольні», тоді як розмір, форма та оболонка насінини не відіграють жодної ролі [60, с. 14].

Для ефективного засвоєння морфологічних понять необхідно, щоб учень не тільки знав основи предмета, а й умів застосовувати ці знання на *практиці*.

Лабораторне дослідження з ботаніки як одна з форм організації навчального процесу характеризується такими характерними особливостями:

- Лабораторні заняття проводяться в кабінеті біології в спеціально відведений день під безпосереднім керівництвом педагога.
- Об'єкт дослідження – рослини, їх частини, а також матеріали для проведення дослідів надаються учням для безпосереднього чуттєвого сприйняття та детального розгляду.
- Учні вивчають видані їм об'єкти на основі усного або письмового завдання вчителя [36, с. 55].

Метою лабораторних занять з ботаніки є ознайомлення учнів з методами наукового пізнання, розвиток спостережливості та пробудження пізнавального інтересу до вивчення біології, адже ботаніка починається із систематичного вивчення біології, розвиває практичні вміння та навички учнів і формує культуру розумової праці.

Ефективність лабораторних занять з ботаніки залежить від їх методичної організації і досягається виконанням таких вимог:

1. Відновлення в пам'яті учнів знань, умінь і компетенцій, безпосередньо пов'язаних зі змістом лабораторного заняття, яке буде проводитися.
2. Постановка завдань лабораторного заняття, щоб учні могли їх успішно виконати.
3. Перед початком самостійної роботи вчителем проводиться інструктаж та пояснюється завдання, яке стоїть перед ними.
4. Поступовий розвиток пізнавальної самостійності учнів шляхом послідовного ускладнення завдань.
5. Привчати кожного учня до активної праці, дисципліни, охайності та дотримання правил техніки безпеки.
6. Економія часу, що досягається скороченням записів і малюнків у зошитах.
7. Своєчасна підтримка вчителем учнів, які роблять помилки або стикаються з труднощами.
8. Результати дослідів і спостережень за досліджуваними рослинами записуються у спеціальний зошит.

9. Виховувати в учнів культуру праці та естетику праці з вимогою акуратного виконання роботи, виконання письмових записів, креслень та схем, дотримання чистоти на робочому місці.
10. Об'єктивне оцінювання роботи учня, яке може проводитися до виконання завдання або в кінці роботи [36, с. 56].

Лабораторні дослідження проводяться за такою схемою:

1. Постановка пізнавального завдання.
2. Інструктаж, який може бути технічним (підготовка робочого місця, використання предметів, знарядь праці) та організаційним (однакові або різні завдання для учнів, метод роботи — стаціонарний, індивідуальний або груповий).
3. Виконання роботи учнями (за командою вчителя, за інструктивними картками, за планом робочого зошита).
4. Звіт за результатами роботи (у вигляді словесної відповіді, опису роботи, показу вчителю, малюнка, монтування матеріалу тощо).
5. Формулювання висновку з лабораторного дослідження [36, с. 57].

Таким чином, використання декоративних рослин в процесі вивчення біології допомагає привернути увагу учнів до поглибленого вивчення предмета, стимулює пізнавальний інтерес та сприяє естетичному вихованню.

Узагальнюючи, підкреслимо, що сьогодні актуальними є педагогічні технології, які сприяють розвитку особистісно-ціннісного ставлення до дійсності, виховують здатність учнів до самореалізації, потребу у самовдосконаленні естетичної компетентності. І біологія, як одна з основних дисциплін шкільної освіти, також може сприяти формуванню у школярів естетичних орієнтацій, справжніх цінностей, готовності до естетичної діяльності школярів у навчально-виховному процесі й позаурочний час сьогодні та й у майбутньому.

Детальний аналіз навчальної програми з біології дав зрозуміти, що аспекти естетичного виховання на уроках біології не розкриваються у повній мірі. Це

відкриває потребу в проведенні дослідження для визначення ефективних методів та прийомів естетичного виховання учнів на уроках біології.

Виходячи з аналізу навчальної програми з біології, а також із методики нашого дослідження, виникла необхідність визначити рівень естетичної вихованості учнів Криворізького ліцею №115 з метою виявлення слабких і сильних сторін, а також обґрунтування важливості розвитку естетичних компетентностей серед учнів. Основними пунктами констатувального етапу дослідження були: проведення анкетування у досліджуваній та контрольній групах, обробка та аналіз отриманих під час анкетування даних, Розробка рекомендацій та стратегій для поліпшення естетичного виховання на основі отриманих результатів.

Враховуючи вікові особливості учнів та специфіку предмету, на констатувальному етапі дослідження нами було запропоновані наступні запитання з різних тем.

1. Зелені насадження - це:

- a) сукупність деревних, чагарникових і трав'янистих рослин на визначеній території;
- b) сукупність деревних та чагарникових рослин на не визначеній території (газони не входять);
- c) сукупність лише деревних рослин на не визначеній території;
- d) штучно створені посадки рослин;
- e) жодна відповідь не є правильною.

2. Комплексний процес, пов'язаний безпосередньою посадкою дерев, чагарників, квітів, створення газонів, і з проведенням робіт з різних видів інженерної підготовки і благоустрою зелених територій - це:

- a) нормування зелених насаджень;
- b) квітникарство;
- c) озеленення;
- d) архітектоніка;
- e) жодна відповідь не є правильною.

3. Сукупність робіт і заходів, здійснюваних для створення здорових, зручних і культурних умов життя населення на території міст, селищ міського типу, сільських населених місць, курортів і місць масового відпочинку - це:

- a) декорування території;
- b) благоустрій території;
- c) штучна посадка рослин;
- d) інвентаризація зелених насаджень;
- e) жодна відповідь не є правильною.

4. Згідно з «Правилами утримання зелених насаджень у населених пунктах України» зелені насадження поділяються на такі види:

- a) загального користування, обмеженого користування, спеціального призначення;
- b) приватного і неприватного користування;
- c) вертикальні і горизонтальні насадження;
- d) штучні і природні;
- e) жодна відповідь не є правильною.

5. Норма зелених насаджень на одного жителя має становити в м² не менше:

- a) 2-х;
- b) 4-х;
- c) 5-и;
- d) 7-и;
- e) жодна відповідь не є правильною.

6. За міжнародними нормами, норма зелених насаджень має бути не менше:

- a) 5-7 м²;
- b) 10 м²;
- c) 12 м²;
- d) 20 м²;
- e) жодна відповідь не є правильною.

7. Серед населених пунктів України, у яких містах норма зелених насаджень на одного жителя становить більше як 20 м²?

- a) Ужгород;
- b) Київ;
- c) Харків;
- d) Львів;
- e) Чернігів.

8. *Зелені насадження, що формують мікроклімат на озелененій території населеного пункту:*

- a) шумозахисні;
- b) пилезахисні;
- c) сонцезахисні;
- d) протипожежні
- e) снігозахисні.

9. *Посадки по берегах водоймищ, річок, озер і ставків, здійснені з метою зменшення випаровування і захисту водойм від забруднень:*

- a) захисно-меліоративні;
- b) водоохоронні;
- c) пилозахисні;
- d) шумозахисні;
- e) снігозахисні.

10. *Найважливішими факторами, що забезпечують ефективність снігозахисної смуги, є:*

- a) густина і висота насаджень;
- b) фактура листя;
- c) тривалість вегетаційного періоду;
- d) діаметр крони;
- e) довжина кореневої системи.

11. *В асортимент пилозахисних насаджень включають рослини:*

- a) з шорстким, зморшкуватим листям;
- b) густим розгалуженням і максимальною кількістю листя;
- c) високі дерева з високо сформованою кроною;

- d) листяні дерева з ажурною кроною;
- e) правильної відповіді не має.

12. Затінення території при формуванні сонцезахисних насаджень залежить:

- a) від густоти, величини (розмірів) і форми крони дерев;
- b) від розташування рослин по відношенню до затінюючої поверхні;
- c) від години дня і відповідно висоти стояння сонця;
- d) від походження виду;
- e) правильна відповідь відсутня.

13. Вітрозахисні насадження при розміщенні їх з урахуванням вітрового режиму призначені для зниження швидкості вітру на:

- a) 10-20%;
- b) 20-30%;
- c) 25-35%;
- d) 30-40%;
- e) 50-80%.

14. Характер мікроклімату озелененої території залежить:

- a) від розмірів площі під зеленими насадженнями;
- b) ступеня затінення території;
- c) віку й порід рослин;
- d) періоду цвітіння дерев;
- e) правильна відповідь відсутня.

15. Здатність зелених насаджень регулювати температуру навколишнього середовища, зменшувати сонячне опромінення широко використовується:

- a) при озелененні тротуарів;
- b) при озелененні пішохідних алей;
- c) усередині кварталу, саду, парку, скверу в помірковано теплому і спекотливому кліматичних поясах;
- d) при влаштуванні квітників;
- e) правильна відповідь відсутня.

Опрацювавши отримані дані, й отримавши результати, ми вмістили їх в табл.3.1.1. Аналіз результатів діагностики засвідчує, що високий рівень сформованості естетичної вихованості та розвиненості оціночних суджень про декоративні властивості деревних та чагарникових рослин парку учнів старшого шкільного віку мають 18,7% школярів, середній - 61,5%, а низький - 19,8%. Результати констатувального етапу дослідження вказують на доцільність розробки ефективних методів та прийомів естетичного виховання на уроках біології.

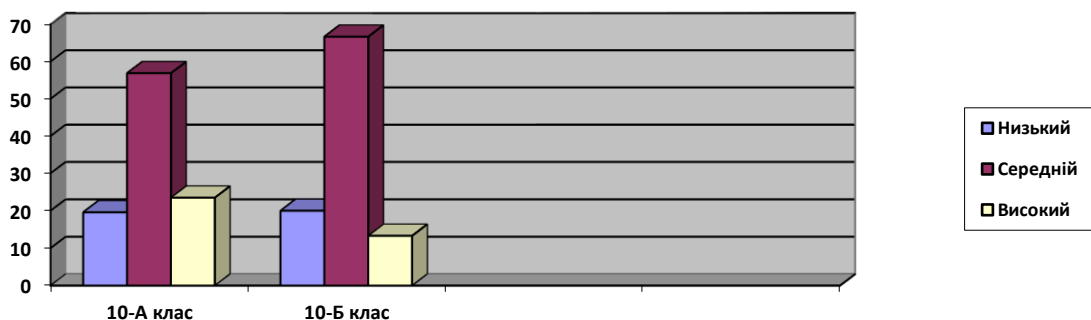
Табл. 3.1.1

Рівні сформованості естетичної вихованості та розвиненості оціночних суджень про декоративні властивості деревних та чагарникових рослин парку учнів старшого шкільного віку

Класи	Низький	Середній	Високий
10-А (ДГ)	19,6%	56,9 %	23,5 %
10-Б (КГ)	20%	66,7 %	13,3%
Разом	19,8 %	61,5 %	18,7%

Діаграма 3.1.1

Рівні сформованості естетичної вихованості та розвиненості оціночних суджень про декоративні властивості деревних та чагарникових рослин парку

Аналіз результатів діагностики засвідчує, що високий рівень сформованості естетичної вихованості та розвиненості оціночних суджень про декоративні властивості деревних та чагарникових рослин парку учнів старшого шкільного віку мають 18,7% школярів, середній - 61,5%, а низький - 19,8%.

3.2 Декоративні властивості деревних та чагарникових видів рослин парку

Формування естетичного ставлення до природи повинно спрямовуватися на розвиток у дітей здатності сприймати, оцінювати та утворювати естетичні судження, розвивати смак і поняття ідеалу. Це визначається як сприйняття краси та виразності об'єктивних природних явищ, а також розуміння цінностей та унікальності кожного з них.

Результати проведення констатувального дослідження вказали на доцільність естетичного виховання учнів з використанням практичної роботи в природі. Це підтверджує необхідність подальшої дослідницької роботи, направленої на естетичне виховання здобувачів освіти старшої школи.

Метою формувального дослідження визначили встановлення оптимальних форм та прийомів естетичного виховання учнів під час вивчення декоративних властивостей рослин парку.

Відповідно до сформованого у процесі дослідження припущення можемо вказати, що процес естетичного виховання може бути ефективним, якщо його організація передбачає виконання комплексу умов, таких як безпосередня взаємодія з природою, активна творча діяльність, розвиток емоційної чутливості та смаку, спроби вносити красу в життя тощо. Ці заходи спрямовані як на розуміння сутності природи, так і на її естетичне сприйняття.

У програмі дослідження було передбачено наступні пункти:

- 1) вивчення видового складу рослин парку ім. Савицького м. Кривий Ріг;
- 2) розробка методичних матеріалів для проведення екскурсій до парку ім. Савицького, котрі передбачають самостійну роботу учнів з дослідження декоративних властивостей рослин парку;
- 3) аналіз та оцінка динаміки естетичної вихованості учнів.

Результати вивчення видового складу рослин парку ім. Савицького м. Кривого Рогу представлені далі.

Видовий склад зелених насаджень парку ім. Савицького

Наразі зона зелених насаджень міста Кривого Рогу налічує складає понад 17 тис. га, у їх числі – 22 парки, ботанічний сад та 129 скверів. Вони не тільки очищують атмосферу та захищають житлові зони від пилу та шуму, а й загалом, створюють комфортні умови для мешканців міста.

Парк ім. Савицького знаходиться в Інгулецького районі, його площа складає 9 га. Рельєф парку рівнинний, покрив ґрунту облаштований зонально та у переважній більшості складається із звичайних чорноземів.

На території парку ім. Савицького переважають листяні насадження таких видів: *Betula pendula*, *Aesculus hippocastanum*, *Tilia cordata*, *Populus pyramidalis* Roz., *Acer negundo* L., *Picea canadensis*, *Ulmus carpinifolia* Rupp. Чагарники у парку представлені видами *Forsythia suspensa* Vahl., *Juniperus sablina* L., *Juniperus communis*, *Mahonia aquifolium* Nutt., *Berberis vulgaris* L., *Buxus sempervirens* L. та ін.

У процесі оцінки видового складу парку ім. Савицького нами було досліджено 14 видів рослин (Табл. 3.2.1).

Табл. 3.2.1

Таксономічний склад деревно-чагарникових видів парку ім. Савицького

№ з/п	Родина	Кількість видів	
		Абс.	%
1.	Березові (<i>Betulaceae</i>)	1	7,1
2.	Сапіндові (<i>Sapindaceae</i>)	2	14,3
3.	Соснові (<i>Pinaceae</i>)	1	7,1
4.	В'язові (<i>Ulmaceae</i>)	1	7,1
5.	Мальвові (<i>Malvaceae</i>)	1	7,1
6.	Розові (<i>Rosaceae</i>)	1	7,1
7.	Кипарисові (<i>Cupressaceae</i>)	2	14,3
8.	Жимолостеві (<i>Caprifoliaceae</i>)	1	7,1
9.	Маслинові (<i>Oleaceae</i>)	2	14,3
10.	Барбарисові (<i>Berberidaceae</i>)	1	7,1
11.	Вербові (<i>Salicaceae</i>)	1	7,1
Всього		14	100,0

Деревно-чагарникові види парку ім. Савицького представлені одинадцятьма родинами, серед яких переважають покритонасінні – 9 родин (*Betulaceae*, *Sapindaceae*, *Ulmaceae*, *Malvaceae*, *Rosaceae*, *Caprifoliaceae*, *Oleaceae*, *Berberidaceae*, *Salicaceae*), у той час, як голонасінних – 2 родини (*Pinaceae*, *Cupressaceae*). Родини *Sapindaceae*, *Oleaceae* та *Cupressaceae* за своїм видовим складом є найчисельнішими – вони налічують по 2 види рослин.

Аналіз декоративних особливостей структурних елементів рослин, котрі зростають у парку ім. Савицького, був використаний для проведення естетичної оцінки деревних та чагарникових форм (Табл. 3.2.2).

Табл. 3.2.2

Декоративність морфологічних органів рослин парку ім. Савицького в балах

Види	Крона	Листя	Квіти	Плоди	Сума	Бал серед. арифметичний
Береза повисла (<i>Betula pendula</i>)	1	1,2	2	1	5,2	1,3
Гіркокаштан звичайний (<i>Aesculus hippocastanum</i>)	1	1,2	3	3	8,2	2,05
Клен ясенolistий (<i>Acer negundo L.</i>)	1	1,2	1	1	4,2	1,05
Ялина сиза (<i>Picea canadensis</i>)	1	1,6	0	1	3,6	0,9
В'яз граболистий (<i>Ulmus carpinifolia Rupp.</i>)	1	0,8	0	1	2,8	0,7
Липа серцелиста (<i>Tilia cordata</i>)	1	1,6	3	3	8,6	2,15
Спірея верболиста (<i>Spiraea salicifolia</i>)	1	1,2	3	1	6,2	1,55
Ялівець козацький (<i>Juniperus sabina L.</i>)	1	1,2	0	1	3,2	0,8
Ялівець звичайний (<i>Juniperus communis L.</i>)	1	1,6	0	1	3,6	0,9
Калина цілолиста (<i>Viburnum lantana</i>)	1	1,2	3	3	8,2	2,05
Форзиція поникла (<i>Forsythia suspensa</i>)	1	1,2	2	1	5,2	1,3

Продовження Табл. 3.2.2

Види	Крона	Листя	Квіти	Плоди	Сума	Бал серед. арифметичний
Бузок звичайний (<i>Syringa vulgaris</i>)	1	0,8	3	1	5,8	1,45
Магонія падуболиста (<i>Mahonia aquifolium</i>)	1	1,2	2	2	6,2	2,06
Тополя пірамідальна (<i>Populus pyramidalis</i>)	1	1,2	1	1	4,2	1,05

Відповідно до результатів оцінки деревних та чагарникових видів, представлених у парку ім. Савицького за кроною, листям, квітами та плодами, можемо використовувати визначені декоративні властивості вказаних рослин під час екскурсій з метою розвитку естетичних почуттів учнів старшої школи (Табл. 3.2.3).

Табл. 3.2.3

Декоративність деревно-чагарникових видів

№ з/п	Таксон	Бал	Декоративність органів	Опис
1.	Береза повисла	1,3	Листя, квіти	Листя щільне, яйцеподібне або ромбічне, западне при розтиранні; квіти зібрані у сережки
2.	Гіркокаштан звичайний	2,05	Квіти, плоди	Квіти зібрані у китиці або волоті; плоди – коробочки
3.	Клен ясенolistий	1,05	Квіти, плоди	Квіти невеликі, блідо-жовтого кольору; плоди – крилатки
4.	Ялина сиза	0,9	Крона, листя	Гілки ростуть угору; хвоя сизого кольору, має запахний аромат
5.	В'яз граболистий	0,7	Крона, листя	Крона густа та розлога; листя щільне, темно-зелене, блискуче
6.	Липа серцелиста	2,15	Квіти, плоди	Квіти зібрані у щиткоподібні напівзонтики, світло-жовтого кольору; плоди – яйцеподібно-кулясті горішки

Продовження Табл. 3.2.3

7.	Спірея верболиста	1,55	Листя, квіти	Листя ланцетноподібне, крупного розміру, іноді опушене; квіти зібрані у волоті, рожевого кольору
8.	Ялівець козацький	0,8	Крона, листя	Гілки і хвоя запашні, мають інтенсивний зелений колір, стеляться до землі
9.	Ялівець звичайний	0,9	Крона, листя	Крона пряма, яйце- або конусоподібна, хвоїнки з одного боку зелені та блискучі, а з іншого – білуваті з восковим нальотом
10.	Калина цілолиста	2,05	Квіти, плоди	Квіти зібрані у щитки, можуть бути рожевого або білого кольору; плоди кістянки, різного кольору
11.	Форзиція поникла	1,3	Листя, квіти	Листя просте; квіти дзвоникоподібні, золотаво-жовтого кольору
12.	Бузок звичайний	1,45	Крона, квіти	Квіти зібрані у волотеподібні суцвіття, можуть бути білі або різних відтінків фіолетового
13.	Магонія падуболиста	2,06	Квіти, плоди	Квіти зібрані у китиці, жовтого кольору; плоди – темно-блакитні ягоди
14.	Тополя пірамідальна	1,05	Крона, листя	Крона має видовжену пірамідальну форму; листя дрібне, загострене

Оцінка декоративності деревних та чагарникових видів дала зрозуміти, що найбільшу декоративність мають такі рослини: липа серцелиста (*Tilia cordata*), гіркокаштан звичайний (*Aesculus hippocastanum*), калина цілолиста (*Viburnum lantana*) та магонія падуболиста (*Mahonia aquifolium*). Тож, вважаємо цілком доцільним використання декоративних властивостей поданих видів у естетичному вихованні учнів.

Отже, можемо зробити висновок, що парки є ключовим елементом у системі міських зелених насаджень. Вони визначаються як один з найсуттєвіших факторів, які сприяють створенню оптимальних екологічних, мікрокліматичних та санітарно-гігієнічних умов для життя міського населення та сприяють формуванню культурного ландшафту. Зелені насадження відіграють екологічну та санітарно-гігієнічну роль шляхом створення органічної речовини та виділення кисню в атмосферу. Зокрема, парки мають потенціал і повинні використовуватися як об'єкти для естетичного виховання школярів в природному середовищі.

3.3. Методичні прийоми естетичного виховання у процесі вивчення декоративних властивостей деревних та чагарникових рослин парку

Кожен шкільний предмет має свої особливості, які визначаються предметом і об'єктом вивчення, а також методикою вивчення тієї чи іншої науки. І серед актуальних проблем відродження національної освіти особливе місце посідає пошук найбільш ефективних методів, форм і засобів навчання і виховання учнів, що сприяють естетичному розвитку особистості.

Кожен учитель може створювати власні правила, поєднуючи принципи навчання та виховання. В основному вони залежать від конкретних методів навчання, подачі матеріалу тощо. Проте перерахування цих принципів і створення умов для їх застосування у навчанні багато в чому залежать від компетентності та ерудиції вчителя [36, с. 45].

Навчання повинне бути побудоване таким чином, щоб в учнів формувалися бажання і вміння відчувати красу життя і праці, а також звичка оцінювати всі факти і явища дійсності за критерієм краси. Педагогічна діяльність, пов'язана з естетичним вихованням, включає не тільки звернення до людських почуттів, історичного поняття прекрасного, але, насамперед, виховання здатності творити прекрасне і постійного бажання володіти ним. З цим не можна погодитись, адже краса формує правильну поведінку та готовність учнів до естетичної діяльності, розвиває усвідомлення сутності краси та естетичного задоволення, збагачує та вдосконалює внутрішній світ [46, с. 6].

Учитель біології повинен пам'ятати, що принцип єдності навчання і виховання повинен бути пов'язаний з життєвим досвідом учнів, уміти практично застосовувати набуті в процесі навчання знання і вміння, аналізувати різні процеси з біологічної точки зору і власний погляд на аналіз цих процесів. Учні легше засвоїть матеріал, якщо він знає, наскільки корисним буде в повсякденному житті вивчене. Тому важливо, щоб учні використовували свій життєвий досвід на уроках, використовували знання, набуті на практичних заняттях і демонстрували практичне значення біологічних знань.

Навчати і виховувати необхідно з урахуванням життєвих інтересів людини, щоб рухатися від життя до знань і від знань до життя. Проте нагальна потреба використовувати вивчений матеріал у повсякденному житті, формувати систему знань, отриманих під час вирішення проблемних ситуацій, а також узагальнювати й аналізувати фактичний матеріал, на нашу думку, має бути пов'язана зі здатністю сприймати прекрасне. навколо себе в навколишній дійсності [46, с. 7].

Біологія дає найважливіше мірило краси науки: єдність у різноманітності, вона відкриває людині красу внутрішніх зв'язків, які існують у природі, і підкреслює внутрішню єдність Всесвіту.

На нашу думку, на уроках біології необхідно знайомити учнів з предметом мистецтва, знайомити з живописом, музикою, літературою, точністю і красою архітектури, оскільки все це сприяє формуванню почуття симетрії, пропорцій, просторове сприйняття та опора сприяють кращому засвоєнню та швидкому запам'ятовуванню необхідного матеріалу різної складності, розвиваючи при цьому естетичні навички. А тому за таких умов можна говорити про єдність навчання і виховання засобами біології. Ми згодні з тим, що вчителі повинні заохочувати в учнів особистий інтерес до самоаналізу та самопізнання. На практиці має сенс використати досвід різних дослідників, представлений у наукових статтях, щоб спонукати учнів писати реферати та міркувати про будову Всесвіту. Також є можливість залучати учнів до аналізу та апробації власних ідей при створенні матеріалів різної тематики, що дозволяє творчо розкрити особистість учня, реалізувати її в процесі навчання та продемонструвати власну естетичну компетентність [36, с. 47].

У позакласній роботі з біології необхідно приділяти достатню увагу розвитку творчих здібностей, оскільки особистість учня формується у добровільній співпраці учня і вчителя в процесі вивчення біології. Учень стає активнішим, частіше проявляє ініціативу, набуває впевненості у своїх силах. Це зумовлює підвищення інтересу до вивчення біології, комунікативної діяльності, стабільність результатів навчання та розвиток творчих здібностей. У цій роботі

з учнями використовуються проблемно-пошукові, евристичні та дослідницькі завдання. Вони є не лише найкращим засобом поєднання теорії з практикою, біологією та іншими дисциплінами, а й потужним методом мотивації у навчальному процесі, оскільки базуються на фактах, отриманих під час самостійних досліджень та їх власної презентації перед учнями класу з урахуванням естетичних вимог [36, с. 48].

Розвивати естетичне почуття учнів, виховувати в них любов до живої природи допоможе незамінний засіб у природничому навчанні – декоративні рослини. Вони були і залишаються провідними, тому що учні більше цікавляться фактами та процесами, характерними для певного середовища, а тому краще їх запам'ятовують [52, с. 90].

Найважливішим елементом ландшафту є рослинність: дерева, чагарники й трав'янисті рослини. На відміну від каменів і різних штучних матеріалів, рослини - це організми, які представляють собою одну з форм життя на Землі і мають свої *властивості*. Якість будь-якого ландшафтного об'єкта залежить насамперед від правильного підбору сортименту рослин і відповідності його біологічних і екологічних властивостей умовам середовища, в якому рослини зустрічаються на території забудови [32, с. 60].

Використання декоративних рослин на уроці створює можливість переведення знань учнів із репродуктивного рівня на творчий – уміння використовувати знання для пояснення явищ і процесів, їх реалізації, узагальнення та систематизації. Саме через це пролягає шлях учнів у свідоме доросле життя. Природничі навчальні та наочні засоби змушують переносити свій досвід і знання в пізнавальну діяльність для отримання нової інформації з популярних джерел [40, с. 9].

Використання живих об'єктів, якщо вони педагогічно спрямовані, продумані й ефективно організовані, допомагає вчителю вивчати індивідуально-психологічні особливості учнів, стимулює їхній інтерес і уяву. Тому можна сказати, що це і навчання, і робота, і серйозна форма навчання учнів.

Слід зазначити, що учні не здобувають знання лише шляхом запам'ятовування. Здобуті в школі знання, уміння та навички спочатку необхідні для того, щоб можна було застосовувати їх на практиці. Учитель, який використовує декоративні рослини на уроці, повинен відразу показати учням, як використовувати набуті знання, уміння та навички для вирішення проблем, які можуть виникнути в житті.

Тому використання декоративних рослин можна вважати обов'язковою умовою реалізації загальнодидактичного принципу зв'язку науки з життям. Завдяки вивченню біології вона набуває статусу самостійного, специфічного начала. Таким чином, учитель має можливість відбирати об'єкти (декоративні рослини) для дослідження з метою порівняння їх із рослинами, що оточують регіон [36, с. 48].

Цікаві та ретельно підібрані декоративні рослини є неоціненною допомогою у стимулюванні жаги до знань, пробудженні допитливості та формуванні моральних і духовних цінностей учнів. Вони сприяють розвитку наполегливості, тренують увагу, збагачують пам'ять і пробуджують допитливість. Розумне використання декоративних рослин знімає втому, активізує увагу і тим самим сприяє кращому засвоєнню навчального матеріалу.

Використання декоративних рослин на уроках біології поглиблює і закріплює знання учнів про довкілля, формує практичні навички, удосконалює організаторські здібності.

Основне завдання використання декоративних рослин на уроці – дати учням конкретне уявлення про різноманітність рослинного світу, особливості їх будови та життєвих процесів, мінливість і пристосованість до умов середовища, подразливість організмів, модифікаційну мінливість, розмноження. Учні мають можливість здійснити порівняльну характеристику; дається уявлення про натуральну величину, форму і колір природних об'єктів. Все це поглиблює знання учнів і сприяє їх систематизації, що має велике значення для їх розвитку [36, с. 49].

Практичне значення використання декоративних рослин полягає в наступному:

- ✓ дозволяє урізноманітнити структуру і методику навчання, поживляє навчальний процес, забезпечує пізнавальну активність учнів і міцне засвоєння біологічних знань, умінь і навичок, розкриває творчі та комунікативні здібності учнів;
- ✓ інформаційно, емоційно та естетично збагачується сприйняття, мислення та почуття учнів, що дозволяє глибше розкрити сутність біологічних явищ і понять та встановити причинно-наслідкові зв'язки;
- ✓ формується в учнів уявлення про характерні особливості та можливості пристосування об'єкта до умов середовища [55, с. 118].

Використовуючи на уроці різноманітні декоративні рослини, вчитель ставить перед собою певну дидактичну мету – вивчення нового матеріалу з даної теми, закріплення знань, формування практичних умінь і навичок, повторення матеріалу, аргументоване доведення власної думки, розвиток логічного мислення.

Програма формувального дослідження була визначена на основі результатів констатувального дослідження і передбачала розробку екскурсій для формування естетичної вихованості.

У процесі розробки екскурсії до парку ім. Савицького велика увага була приділена створенню захоплюючого та пізнавального досвіду, спрямованого на розкриття декоративних властивостей деревних та чагарникових рослин та на формування естетичної вихованості здобувачів освіти. Аналіз видового складу парку дав можливість виокремити види з найвищими декоративними характеристиками. Враховуючи сезонні особливості та кольоровий спектр, визначено види, які можуть створити атмосферу естетичного захоплення. Результатом цього процесу стала екскурсія, яка не лише передала знання про рослинний світ парку, а й запропонувала учням поглиблене естетичне враження, стимулюючи їхнє інтерес до природи та її краси.

Нижче наведено розробку *екскурсії* для організації діяльності учнів, спрямованої на ознайомлення з різноманітним деревним і чагарниковим видами та на формування естетичної вихованості.

Тема. Вивчення взаємозв'язків компонентів природи

Мета: закріплення знань про взаємозв'язок рослин із середовищем їх існування; ознайомлення з різноманітністю деревних і чагарникових видів парку ім. Савицького; дослідження декоративних властивостей рослин парку; формувати естетичне сприйняття природи, навчити учнів оцінювати красу форм рослин, контрасти кольорів і світла, симетрію явищ, розвивати слухове та зорове сприйняття, уміння аналізувати і узагальнювати власні відчуття і враження, сприяти розумінню необхідності дбайливого ставлення до природи рідного краю.

Особистісно-розвиваючі завдання:

- ✓ сприяти розвитку в учнів умінь спостерігати за живими організмами, планувати свої дії, систематизувати матеріал і готувати повідомлення;
- ✓ сприяти розвитку загальнонавчальних умінь учнів, необхідних для групової роботи;
- ✓ сприяти розвитку особистісної мотивації учнів щодо дотримання правил поведінки на природі.

Місце проведення екскурсії: парк ім. Савицького, м. Кривий Ріг.

Тривалість екскурсії: 90 хв.

Обладнання: картки-завдання (за кількістю учнів у класі); аркуші білого паперу формату А3 (по одному для кожної групи); блокнот і олівець у кожного учня; аркуші білого паперу формату А4 (за кількістю учнів у класі), смартфони.

Підготовка до екскурсії. За визначеним місцем екскурсії учитель готує маршрут, щоб у подальшому його можна було використовувати для інших екскурсій. Завдяки цьому учні зможуть бачити всі сезонні зміни природи на одних і тих же об'єктах. Учитель готує групові та індивідуальні завдання для спостереження. Для полегшення завдання спостереження рекомендується мати карту. Учитель враховує прийоми, які дозволять поділити учнів на групи, а

також правила безпечної поведінки. Одяг і взуття учнів повинні бути адаптовані до погодних умов екскурсії.

Хід екскурсії

I. Вступна частина

- повідомлення теми та мети екскурсії;
- повторення загальних правил безпечної поведінки під час шкільної екскурсії (правила можна писати на ватмані або на окремих аркушах).

II. Основна частина

- об'єднання учнів у групи, повідомлення завдань;
- *Бесіда*

Сьогодні ми з вами зануримося в унікальний світ природи і розглянемо, як взаємодіють різні компоненти природи. Зазвичай ми сприймаємо їх окремо, але сьогодні ми з'єднаємо їхню взаємодію. Почнемо з основних компонентів – ґрунту, води, рослин і тварин. Ці складові не існують окремо, вони тісно пов'язані одна з одною.

Рослини здатні вбирати воду корінням і випускати її через листя у вигляді пари в процесі транспірації. Ґрунт – це не просто тверда основа. Він надає рослинам необхідні поживні речовини і місце для росту коренів. А в свою чергу, рослини, утримуючи ґрунт своїми коріннями, допомагають уникнути ерозії. Тварини виконують важливу роль у запиленні квітів та розсіюванні насіння. Їхня дія сприяє розповсюдженню рослин, підтримуючи біорізноманіття.

Важливо розуміти, що ми теж є частиною цієї великої системи. Зберігаючи природу, ми зберігаємо взаємозв'язки між компонентами. Зменшення викидів, дотримання правил збереження природи і вивчення потреб екосистем – ось кроки до збереження цієї рівноваги.

Але, окрім закріплення знань про взаємозв'язки компонентів природи, ми з вами сьогодні зануримось у світ декоративних властивостей рослин.

Рослини вражають нас своєю красою, формами, ароматом та колоритом – вони створюють естетичну природну красу. Є багато елементів, що роблять рослини зовні привабливими. Квіти, листя, плоди, форма стебел та крони – це

основні елементи, які роблять рослини вишуканими та неповторними. Вони не лише прикрашають навколишній світ, але й мають позитивний вплив на наше емоційне становище. Зелені та кольорові елементи рослин стимулюють наш бадьорий настрій і знижують рівень стресу. Пам'ятайте, кожна рослина – це невеличке чудо природи, яке може прикрасити наше життя.

- рух по маршруту, вивчення видового складу рослин парку ім. Савицького

Завдання 1. Учні спостерігають за деревними та чагарниковими формами, представленими у парку, у свої блокноти занотовують інформацію за такими пунктами: *яких видів зустріли найбільше, яку участь вони беруть у формуванні умов існування інших видів.*

Завдання 2. Учні описують побачені деревні та чагарникові види за таким планом: *а) назва рослини б) загальний вигляд; в) різниця між листками; г) колір; д) запах (за наявності).* Далі кожен ділиться своїми враженнями про зовнішній вигляд рослин (які сподобались найбільше, які не викликали жодних вражень тощо).

Завдання 3. Учитель пропонує учням знайти на стовбурах дерев лишайники та мохи, дослідити їх місцезнаходження, вплив та взаємодію із рослинами.

Завдання 4. Учитель пропонує учням оцінити декоративну цінність дерев та чагарників парку ім. Савицького. Для цього здобувачі освіти присвоюють бал від 1 до 5 морфологічним характеристикам вивчених у парку видів, а потім рахують середній арифметичний бал декоративності. Результати оформлюють у вигляді таблиці:

№	Вид	Крона		Листя	Квіти	Плоди	Середній бал

- групи презентують результати своєї роботи.

III. Узагальнення результатів

- учитель пропонує підрахувати загальну кількість видів дерев і кущів, які клас зміг описати під час екскурсії.

- Які види дерев і кущів ми знайшли в усіх групах?
- Як досліджені види парку взаємодіють між собою?
- Які декоративні властивості ми дослідили?
- залучення учнів до процесу естетичного сприйняття, фотофіксація деревних та чагарникових видів із найвищими балами декоративності
- рефлексія в кінці екскурсії:
 - ✓ Що для вас найбільше запам'яталося на екскурсії?
 - ✓ Що було для вас найцікавішим на екскурсії?
 - ✓ Наскільки легко чи важко було кожному з вас впоратися із завданнями?
 - ✓ Що нового ви дізналися про парк ім. Савицького?

IV. Домашнє завдання. Оформити в зошитах звіт про екскурсію у довільному вигляді. На основі вивчених видових взаємодій та декоративних властивостей дерев та чагарників парку ім. Савицького створити презентацію про вид, який справив найбільше естетичне враження (під час створення презентації доцільно застосовувати фотографії, зроблені під час екскурсії).

Після проведення разом з досліджуваною групою екскурсій до парку ім. Савицького доцільно було оцінити, наскільки змінився рівень естетичної вихованості досліджуваної групи порівняно із контрольною. На контрольному етапі дослідження були запропоновані ті ж самі запитання, котрі використовувалися під час констатувального етапу. Критеріями, які визначали якість виконання завдання, були правильність відповідей. Результати представлені в таблиці 3.3.1.

Якісні результати виконання завдання показують, що рівень розвитку естетичних знань та розвиненості оціночних суджень про декоративні властивості деревних та чагарникових рослин парку учнів в експериментальній групі істотно змінився. Ці показники значно перевищують показники контрольної групи. На високому рівні практично всі учні контрольної групи припустилися помилок при виконанні завдання, тоді як практично всі учні

досліджуваної групи відповіли на запропоноване завдання правильно. Результати досліджуваної групи значно вищі, ніж в учнів контрольної групи.

Таблиця 3.3.1

Результати, що характеризують сформованість естетичної вихованості та розвиненості оціночних суджень про декоративні властивості деревних та чагарникових рослин парку

Рівні	Кількість школярів в %			
	Досліджувана група		Контрольна група	
	До	Після	До	Після
Низький	19,6	-	20	10,2
Середній	56,9	56,8	66,7	64,5
Високий	23,5	43,2	13,3	25,3

Висновки до розділу 3

Почуття, в тому числі естетичні, є специфічною формою відображення навколишнього. Тому вони не можуть виникати і розвиватися там, де в повсякденному оточенні немає поєднань предметів, форм, кольорів і звуків, які можна було б вважати зразками краси. Однак для розвитку естетичних почуттів в учнів однієї лише наявності цих предметів недостатньо. Тому естетичний розвиток учнів є однією з умов забезпечення ефективності процесу морально-духовного виховання. Ці високі моральні, естетичні та інтелектуальні почуття, що характеризують розвиток дорослої людини, не є готовими від народження: вони виникають і розвиваються під впливом суспільного життя та умов виховання.

Педагоги здатні не лише створити міцну основу для естетичного розвитку особистості, а й сформувати через естетичне виховання істинний людський світогляд, адже у шкільному віці формується ставлення школяра до світу, розвиваються значні естетичні цінності майбутньої особистості. Уроки біології є ефективним естетико-виховним засобом, узгоджуються з концептуальними засадами гуманістичної педагогіки, і набувають особливого значення в умовах кризи навчання та виховання.

Проведення констатувального дослідження вказало на необхідність підвищувати естетичну вихованість серед здобувачів освіти старшої школи. Для цього було обрано проведення екскурсій до парку.

Дослідження видового складу деревних та чагарникових форм парку ім. Савицького та оцінка їх декоративності дозволила розробити ефективні методи та прийоми естетичного виховання учнів під час екскурсій.

Порівнюючи відповіді учнів досліджуваної та контрольної груп, можна побачити, що існує значна різниця в рівні розвитку естетичної вихованості та оціночних суджень про декоративні властивості деревних та чагарникових рослин парку учнів старшого шкільного віку. Відрадно, що жоден учень досліджуваної групи не виявив низького рівня естетичного розвитку, тоді як 10,2% учнів контрольної групи виявили низький рівень естетичних знань.

ВИСНОВКИ

Аналіз наукової літератури уможливив багатоаспектне вивчення проблеми естетичного виховання учнів старшої школи у процесі вивчення декоративних властивостей деревних та чагарникових рослин парку. В результаті дослідження ми дійшли наступних висновків.

Педагогічний супровід процесу формування естетичних почуттів учнів на уроках є одним із важливих напрямків соціокультурної діяльності школи, сім'ї та закладів культури, які мають сприяти активному влученню учнів у світ прекрасного, сприяти активному влученню учнів у світ прекрасного в дійсності та мистецтві. Саме вчитель зобов'язаний стимулювати естетичну активність учнів, розвивати їхні естетичні почуття.

Однією з особливостей естетичного виховання є також те, що воно передбачає формування в особистості потреби у вдосконаленні навколишнього світу, забезпечення особистісного сприйняття суспільних цінностей, суспільно значущого та історично прогресивного ставлення до життя, природи, людей, суспільних порядків, шляхів розвитку людства.

Під естетичним вихованням ми розуміємо процес формування духовності особистості, спрямований на формування в особистості гуманістичних якостей, зокрема: широти естетичних потреб, що виражається в потребах і здібностях сприйняття й розуміння красу, створювати красу в житті та мистецтві на основі творчого розвитку та саморозвитку; багатство естетичного досвіду, що визначається духовно-практичним оволодінням досвідом суспільних взаємин через їх емоційне переживання та естетичну оцінку; універсальність естетичного аспекту, який охоплює естетичну діяльність не тільки в художній діяльності, а й у практичному житті, у ставленні людини до природи, до інших людей і до себе, до звичаїв, традицій, до поведінки, до світу речей, до мистецтва [10, с.60].

Тому, з точки зору закономірностей духовного розвитку особистості, естетичне виховання характеризується якостями змістовності, цілісності та універсальності і здійснюється в усіх сферах людської діяльності: у праці, у

побуті, у спорті, в освіті, в мистецтві, у сфері міжособистісних стосунків, у сфері спілкування.

Як основні завдання естетичного виховання учнів дослідники зазвичай подають такі: завдання формування естетичних понять, думок, переконань, умінь розуміти прекрасне, естетично оцінювати факти, явища і процеси навколишньої дійсності; завдання навчання естетичних почуттів і розвиток умінь отримувати естетичне задоволення від сприйняття прекрасного в житті та мистецтві; завдання формування потреби у творчості, оволодіння знаннями та практичними навичками з певного виду мистецтва.

Уроки біології є ефективним естетико-виховним засобом, що відповідає концептуальним засадам гуманістичної педагогіки та набуває особливої актуальності в умовах освітньої та виховної кризи.

Для формування естетичних почуттів школярів на уроках біології важливими напрямками роботи є: визначення проблеми формування естетичних почуттів школярів як пріоритетної у навчально-виховній діяльності ЗЗСО; координувати естетико-педагогічний вплив школи, сім'ї та закладів культури на процес формування естетичних почуттів учнів; розробити та впровадити в практику комплексну програму формування естетичних почуттів учнів на уроках біології; використання різних джерел і методів інформації у навчально-виховній роботі з учнями для формування в учнів естетичних почуттів; стимулювання естетичної активності школярів; використання традиційних та інноваційних форм і методів роботи у формуванні естетичних почуттів учнів.

У роботі було проведено дослідження з метою визначення рівня естетичної вихованості та розвиненості оціночних суджень про декоративні властивості деревних та чагарникових рослин парку учнів старшого шкільного віку. Так як констатувальний етап дослідження показав, що розвиненість естетичної вихованості є недостатньою, було вирішено розробляти ефективні методи та прийоми естетичного виховання на уроках біології. Найефективнішим прийомом було визначено інтеграцію естетичного виховання у екскурсії до парку. Для цього було вивчено видовий склад деревних та чагарникових форм

парку ім. Савицького, виконана оцінка декоративності представлених у парку видів, а також використано декоративні властивості рослин парку у розробці екскурсій для учнів 10 класу. Результати дослідження дозволили зробити висновки, зокрема використання екскурсій як інтерактивної моделі навчання на уроках біології сприяють розвитку зазначених якостей. Завдяки такій діяльності, елементам розвитку прийомів навчання, різноманітності методів, форматів і прийомів подачі навчального матеріалу підвищується мотивація учнів до навчання (більш послідовно доводять розпочате до кінця, характеризуються самокритичністю), їхні когнітивні характеристики зміцнюються (причинно-наслідкові зв'язки, постановка питань, що наводять на роздуми, активно відтворювати фактичну інформацію); підвищується рівень лідерських якостей (учень виявляє відповідальність, здатність справлятися з певною діяльністю).

Якісні результати виконання завдання показують, що рівень розвитку естетичних знань та розвиненості оціночних суджень про декоративні властивості деревних та чагарникових рослин парку учнів в досліджуваній групі істотно покращився, що уможливило використання запропонованої системи роботи в закладах загальної середньої освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Байдара Т. Компетентнісний підхід в освіті: теоретичний аспект. *Рідна школа*. 2015. №8. С.46-51.
2. Барна М.М. Рослини у навчально-виховному процесі з біології: навчальний посібник. Тернопіль: Навчальна книга - Богдан, 2015. 160 с.
3. Баханов К.О. Естетичне виховання як складова частина вихованого процесу. Запоріжжя: Просвіта, 2009. 160 с.
4. Башинська Т. Способи організації взаємодії вчителя й учнів у навчально-виховному процесі. *Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова: зб. наук. праць*. 2016. Вип.3. С.49-55.
5. Безрукава І. Естетичне виховання школярів на уроках біології. *Рідна школа*. 2018. №9. С.15-17
6. Бібік Н. Компетентнісний підхід: рефлексивний аналіз застосування. *Компетентнісний підхід у сучасній освіті. Світовий досвід та українські перспективи: б-ка з освітньої політики*. Київ, 2004. С.47-52
7. Бівол О.С. Естетичне виховання на уроках біології. *Таврійський вісник освіти*. 2012. №3. С.103-108.
8. Білоус В.І. Садово-паркове мистецтво: Коротка історія розвитку та методи створення художніх садів. Київ: Наук. Світ, 2017. 299 с.
9. Біляковська О.О. Аналіз контролю та оцінювання навчальних досягнень старшокласників у практиці сучасної школи. *Рідна школа*. 2020. №3. С.19-20.
10. Бінас А.В. Про підвищення ефективності демонстрації дослідів. *Біологія у школі*. 2015. №2. С. 27-32.
11. Біологія. Програма для учнів 10-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів [Електронний ресурс]. Режим доступу: [http:// gov.ua|laws/ show/1392-2011-p](http://gov.ua/laws/show/1392-2011-p). (дата звернення: 26.10.2023).
12. Борзенкова Т. Навчаючи інших, навчаюся сам. *Директор школи, ліцею, гімназії*. 2019. № 3. С.80-84.

13. Бугай Н.І. Інтерактивні методи навчання. *Професійно-технічна освіта: інноваційний досвід, перспективи: наук.-метод. зб.* Харків: ТОВ «Компанія СМІТ», 2016. №2. С.114-126.
14. Буракова О. Сформувати гармонійну особистість: з творчої лабораторії вчителя. *Рідна школа.* 2016. № 2. С.54-57.
15. Бурдов Г.І. Чому забувають про естетичне виховання. *Рідна школа.* 2016. № 6. С.12-14.
16. Вакульська Н.М. Значення уроків біології у всебічному розвитку особистості школяра. *Рідна школа.* 2015. №5. С.16-18
17. Ващенко Г.Г. Загальні методи навчання. Підручник для педагогів. Київ: Українська видавнича спілка. 1997. С.15-83.
18. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В.Т.Бусел]. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2001. 1440 с.
19. Вілмут Дж. Використання портфоліо для навчання та оцінювання: навч. посіб. Київ: Майстер-клас, 2015. 48 с.
20. Власова О.І. Педагогічна психологія: навч. посіб. Київ: Либідь, 2014. 400 с.
21. Войтенко В.М. Мета і завдання естетичного виховання учнів. *Сучасні інформаційні технології в навчальному процесі: Збірник наукових праць.* Київ: НПУ, 2019. С.207-215.
22. Волкова Н.П. Педагогіка: навчальний посібник. Київ: Академія, 2011. С.220-223.
23. Глузман О.В. Базові компетентності: сутність та значення в життєвому успіху особистості. *Педагогіка і психологія: Вісник НАПН України.* 2018. №2. С.51-60.
24. Головань М.С. Естетичне виховання школярів в контексті викликів сучасності. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології.* 2017. №8. С.224-233.
25. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. Київ: Либідь, 1997. 374 с.

26. Гончаров С.М. Інтерактивні технології навчання у кредитно-модульній організації навчального процесу: Навч.-метод. посіб. Рівне: НУВРП, 2016. 172 с.
27. Горб В.Г. Значення естетичного виховання в розвитку особистості школяра. *Педагогіка*. 2018. № 5. С.9-13.
28. Горіна В.П. Які завдання можна називати ігровими при навчанні біології. *Рідна школа*. 2015. №5. С.109.
29. Горобець Н. Формування естетичних почуттів у школярів. *Рідна школа*. 2019. №11. С.46-49
30. Гріневич І.І. Естетичне виховання старшокласників: психолого-педагогічний аспект. *Наукові записки: Збірник наукових статей НПУ ім.М.П. Драгоманова*. Київ: НПУ, 2020. №.2. С.47-52.
31. Давидюк О.М. Наукові підходи до визначення сутності поняття «естетичне виховання». *Пед. майстерня*. 2017. № 2. С.2-8.
32. Данилова Л. Формування особистості нового типу. *Педагогіка і психологія*. 2019. №3. С.59-64.
33. Деревя та кущі України. Порайонний асортимент. / Укл. Пушкар В.В., Кузнецов С.І. Київ: Держбуд України, 2015. 188 с.
34. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти [Електронний ресурс] Режим повного доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-p>. (дата звернення 21.05.2023)
35. Джола Д.М. Теорія і методика естетичного виховання школярів. Київ, 2015. 390 с.
36. Житник Б.О. Методичний поради́ник. Форми і методи навчання. Харків: Основа, 2017. 128 с.
37. Заблоцька О.С. Компетентнісний підхід як освітня інновація: порівняльний аналіз. *Вісник Житомирського державного університету. Випуск 40. Серія: Педагогічні науки*. 2018. С.63-68.
38. Значенко О. Інформаційний арсенал педагога. *Вища освіта України*. 2013. №1. С.75-79.

- 39.Зязюн І.А. Педагогічна майстерність - особистісно центрована діяльність. *Витоки педагогічної майстерності: збірник наукових праць*. Полтава, 2008. Вип. 4. С.21-31.
- 40.Іванишина С. Естетичне виховання як засіб творення естетичної культури учнівської молоді. *Рідна школа*. 2016. №3. С.9-11.
- 41.Калініна Л. Естетичне виховання школярів як соціально-педагогічна проблема. *Рідна школа*. 2017. № 3. С.24-25.
- 42.Карасик А. Основні напрями естетичного виховання школярів. *Рідна школа*. 2015. №7. С.2-5.
- 43.Карпенчук С.Г. Теорія і методика виховання: Навч. посібник. 2-ге вид., допов. і перероб. Київ: Вища школа, 2005. 344 с.
- 44.Киричук О.Б. Естетичне виховання дітей та молоді. Київ: Знання, 2015. 112 с.
- 45.Коваль Т.І., Кочубей Н.П. Естетичне виховання школярів у контексті викликів сучасності. *Наукові записки НДУ ім.М.Гоголя. Психолого-педагогічні науки*. 2018. №7. С.160-163.
- 46.Комар О.А. Проблема естетичного виховання в українському сучасному дискурсі. *Рідна школа*. 2019. №9. С.5-7.
- 47.Комар О.А. Естетичне виховання школяра – складова гармонійного розвитку учнів. *Рідна школа*. 2016. №5. С.57-60.
- 48.Кутковець С.Б. Естетичне виховання школярів на уроках біології. *Рідна школа*. 2015. № 6. С.24-34.
- 49.Кучерявий В.П. Садово-паркове будівництво. Львів, 2016. 455 с.
- 50.Кучерявий В.П. Озеленення населених місць: підручник. Львів: Світ, 2015. 456 с.
51. Кучерявий В.П. Фітомеліорація / В.П. Кучерявий.-Львів: Світ.-2003.-503с.
- 52.Ліхачов Д.В. Теоретичні основи виховання і навчання: навч. посіб. [2-е видання, випр. і доп.]. Харків: ОВС, 2017. 400 с.
- 53.Мазоха Д.С. Педагогіка: [Навчальний посібник]. Київ: Центр навчальної літератури. 2005.130 с.

- 54.Максимова В.Н. Естетичне виховання в загальноосвітній школі: poradnik. Львів, 2009. 45 с.
- 55.Матвієнко О.В. Організація робіт в садово-парковому будівництві і господарстві: Конспект лекцій. 2015. 425 с.
- 56.Медведик О. Організація проєктної діяльності учнів на уроках біології. *Рідна школа*. 2015. №4. С.15-17
- 57.Медведюк О. Теоретичні передумови формування естетичної культури. *Рідна школа*. 2017. №4. С.5-7.
- 58.Мельник В.В. Активізація пізнавальної діяльності учнів під час проведення тижнів біології в школі. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія*. Вінниця: ВДПУ ім. Михайла Коцюбинського, 2017. Вип.18. С. 37-40.
- 59.Мельник В.В. Інтерація в освітньому процесі: технологія організації. *Управління школою*. 2016. № 2. С.15-17.
- 60.Могіла Н. Естетичне виховання учнів на уроках біології. *Рідна школа*. 2018. №5. С.13-16.
- 61.Національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ столітті. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/347/2002>. (дата звернення 21.10.2023)
- 62.Ничкало Н.Г. Розвиток освіти в умовах глобалізаційних та інтеграційних процесів: монографія. Київ: Видавництво НПУ імені М.П.Драгоманова, 2014. 125 с.
- 63.Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої освіти. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf> (дата звернення: 5.10.2023).
- 64.Ноздрова О.П. Діагностичний експеримент по виявленню рівнів сформованості естетичної вихованості школярів. *Наука і освіта*. 2016. №6. С.175-180.

65. Олійник І.В. Педагогічна практика: програма та методика реалізації: навч.-метод. посібник. Дніпро: Університет ім. А.Нобеля, 2019. 136 с.
66. Пашко Л.Ф., Миронович Ю.З. Використання наочних методів навчання на уроках біології. *Пост методика*. 2014. №5. С. 2-3.
67. Педан-Слепухіна О. Методична скарбничка. Спільна історія. Діалог культур: [навч. посібн.]. Львів: ЗУКЦ, 2017. С.225-246.
68. Перец М. Використання інтерактивних технологій навчання: теоретичний аспект. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2015. №3. С.54-59.
69. Петрова Н.Є. Методика керівництва інтелектуальними іграми. *Збірник наукових праць: Педагогічні науки*. Київ: КМПУВ ім. Б.Грінченка. 2019. С.59-65.
70. Побірченко Н. Інтерактивне навчання в системі нових освітніх технологій. *Рідна школа*. 2015. №10. С.8-10.
71. Поклонський О.О. Учнівська неуспішність та засоби її подолання. *Збірник наукових праць. Випуск 16*. Харків, 2018. С.96-99.
72. Пометун О.І. Енциклопедія інтерактивного навчання. Київ: Видавництво А.С.К., 2003. 145 с.
73. Про освіту: Закон України (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2017, № 38-39, ст.380). Поточна редакція від 02.04.2020. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 30.05.2020).
74. Проєкт Міністерства освіти і науки України «Нова українська школа» [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://mon.gov.ua>. (дата звернення 21.05.2023)
75. Прокопенко І.Ф., Євдокімов В.І. Педагогічні технології. Харків: Колегіум, 2015. 224 с.
76. Савченко О. Навчити учнів учитися: Психолого-дидактичний аспект. *Директор школи, ліцею, гімназії*. 2015. №1. С.29-32.
77. Сисоєва С.О. Основи педагогічної творчості: підручник. Київ: Міленіум, 2016. 346 с.

78. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: в 5 т. Київ: «Рад. школа», 1977. Т.5. 1977. 639 с.
79. Тихонов В.І. та ін. Озеленення міст і селищ. Київ: Будівельник, 2016. 208 с.
80. Шацька В.В. Джола Д.М. Теорія і методика естетичного виховання школярів: Навчально-методичний посібник. Київ: ІЗМН, 2004. 392 с.
81. Ягупов В.В. Психологія розвитку педагогічної творчості: Навчальний посібник. Полтава: ПНПУ імені В.Г.Короленка, 2015. 138 с.

Додаток А

Результати анкетування учнів 10-А класу (досліджувана група) на констатувальному етапі

№	Прізвище, ім'я учня	Рівень
1.	Батиченко Маргарита	низький
2.	Білоус Богдана	середній
3.	Бойко Микита	середній
4.	Виннік Микола	низький
5.	Гнатюк Каріна	високий
6.	Головач Олексій	середній
7.	Горб Анна	середній
8.	Журавльова Марія	середній
9.	Клівець Анна	високий
10.	Кострикіна Єва	середній
11.	Магльований Михайло	низький
12.	Нестеров Сергій	високий
13.	Нікітченко Аліна	середній
14.	Остапенко Юлія	середній
15.	Погорелова Діана	середній
16.	Рашевська Софія	середній
17.	Рева Валерія	середній
18.	Рзагова Ольга	високий
19.	Снопенко Дар'я	низький
20.	Тригорлов Артур	низький
21.	Уманчик Кіра	середній
22.	Черненко Кіра	середній
23.	Чех Артем	середній
24.	Юрійчук Поліна	високий

Додаток Б

**Результати анкетування учнів 10-А класу (досліджувана група) на
контрольному етапі**

№	Прізвище, ім'я учня	Рівень
1.	Батиченко Маргарита	середній
2.	Білоус Богдана	високий
3.	Бойко Микита	високий
4.	Виннік Микола	середній
5.	Гнатюк Каріна	високий
6.	Головач Олексій	середній
7.	Горб Анна	високий
8.	Журавльова Марія	високий
9.	Клівець Анна	високий
10.	Кострикіна Єва	середній
11.	Магльований Михайло	середній
12.	Нестеров Сергій	високий
13.	Нікітченко Аліна	середній
14.	Остапенко Юлія	середній
15.	Погорелова Діана	середній
16.	Рашевська Софія	середній
17.	Рева Валерія	середній
18.	Рзагова Ольга	високий
19.	Снопенко Дар'я	середній
20.	Тригорлов Артур	середній
21.	Уманчик Кіра	середній
22.	Черненко Кіра	високий
23.	Чех Артем	високий
24.	Юрійчук Поліна	високий

Додаток В

Результати анкетування учнів 10-Б класу (досліджувана група) на констатувальному етапі

№	Прізвище, ім'я учня	Рівень
1.	Бондаренко Вікторія	середній
2.	Вінівітіна Валерія	високий
3.	Гундарь Іван	високий
4.	Демчик Маргарита	низький
5.	Домашенко Ольга	середній
6.	Загоруйко Анна	середній
7.	Кишмишян Софія	високий
8.	Коваленко Роман	середній
9.	Коваль Костянтин	низький
10.	Колос Анна	середній
11.	Конкін Ігор	середній
12.	Крюков Вадим	високий
13.	Мельник Яна	середній
14.	Мельник Ярослав	середній
15.	Меньшиков Микола	середній
16.	Мінченко Вікторія	середній
17.	Морозов Антон	низький
18.	Роганіна Дар'я	низький
19.	Сисоєва Анастасія	середній
20.	Собчишин Оксана	середній
21.	Сорока Ольга	середній
22.	Тищенко Альбіна	середній
23.	Фомін Денис	середній
24.	Шворак Крістіна	середній
25.	Юхименко Віталій	середній
26.	Яхно Ігор	низький

Додаток Г

Результати анкетування учнів 10-Б класу (досліджувана група) на констатувальному етапі

№	Прізвище, ім'я учня	Рівень
1.	Бондаренко Вікторія	середній
2.	Вінівітіна Валерія	високий
3.	Гундарь Іван	високий
4.	Демчик Маргарита	низький
5.	Домашенко Ольга	середній
6.	Загоруйко Анна	середній
7.	Кишмишян Софія	високий
8.	Коваленко Роман	середній
9.	Коваль Костянтин	низький
10.	Колос Анна	середній
11.	Конкін Ігор	середній
12.	Крюков Вадим	високий
13.	Мельник Яна	високий
14.	Мельник Ярослав	високий
15.	Меньшиков Микола	середній
16.	Мінченко Вікторія	середній
17.	Морозов Антон	середній
18.	Роганіна Дар'я	середній
19.	Сисоєва Анастасія	середній
20.	Собчишин Оксана	високий
21.	Сорока Ольга	середній
22.	Тищенко Альбіна	середній
23.	Фомін Денис	середній
24.	Шворак Крістіна	середній
25.	Юхименко Віталій	середній
26.	Яхно Ігор	низький

